

Η κοινωνική πολιτική για τους πρόσφυγες την περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα

**Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών
Σπουδών**

Επώνυμο: Στίγκα
Όνομα: Γεωργία
A.M:3310M016

Επιβλέπον Καθηγητής: Οικονόμου Χαράλαμπος

Αθήνα, 2013

Θα ήθελα να ευχαριστήσω για την βοήθεια και την στήριξη που μου έδειξε όλο αυτό το διάστημα της προετοιμασίας, της παρούσας εργασίας, τον καθηγητή μου Κ. Οικονόμου Χαράλαμπο, ο οποίος με την υπομονή και την επιμονή του με βοήθησε με κατάλληλες καθοδηγητικές συμβουλές, να ολοκληρώσω αυτό το έργο.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσοι μου προσέφεραν απλόχερα πρόσβαση στο προσωπικό τους αρχείο για την εξεύρεση πληροφοριών, εφημερίδων της εποχής αλλά και εξαντληθέντων πλέον βιβλίων.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσοι συνεπλάκησαν, για την παράδοση της παρούσας εργασίας, από το χώρο του Παντείου Πανεπιστημίου.

«Κατακαημένο Αϊβαλί

Χαμένη γη και προσφυγιά, τα πόδια εδώ, αλλού η καρδιά
και παινεμένο Αϊδίνι

κομμάτια μου ψάχνω να βρω, να κάνω ρίζες να ξανασταθώ
χαροκαμένο Εσκή Σεχίρ

και να φωνάξω με φωνή που να ματώσουν οι ουρανοί
αρχοντοπούλα Σμύρνη

όλοι μας σφάζαν και μας πνίγανε μαζί, Εγγλέζοι, Γάλλοι κι
Αμερικανοί»

Απόσπασμα από το τραγούδι "Ο Ξεριζωμός" από το έργο του Ιάκωβου
Καμπανέλλη, Το Μεγάλο μας Τσίρκο, 1974.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
Εισαγωγή	6
Μέρος Πρώτο Ανασκόπηση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του Μεσοπολέμου- Μια πρώτη προσέγγιση του προσφυγικού ζητήματος. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού την περίοδο του Μεσοπολέμου-Η επίδραση της οικονομικής κρίσης του 1929	7
Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα την περίοδο του Μεσοπολέμου	10
Συμπεράσματα	15
Μέρος Δεύτερο Η Μικρασιατική καταστροφή- Η κοινωνική πολιτική των προσφύγων στην Ελλάδα, την περίοδο του Μεσοπολέμου Η Μικρασιατική καταστροφή	16
Η αποκατάσταση των προσφύγων	18
Τόποι εγκατάστασης	20
Το Μεταξικό καθεστώς και η συμβολή του στην εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων	22
Η αγροτική και αστική αποκατάσταση των προσφύγων	24
Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων	24
Στατιστικά στοιχεία	26
Η δημιουργία της Αγροτικής Κοινότητας	28
Το ζήτημα της κατοικίας και των υποδομών	30
Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων	31
Οι προσφυγικές κατοικίες των αστών προσφύγων	32
Το ζήτημα της επαγγελματικής αποκατάστασης	35
Η ανάπτυξη της βιομηχανία στην Ελλάδα	36
Στατιστικά στοιχεία για την οικοδόμηση κατοικιών σε αστικές και αγροτικές περιοχές,την απασχόληση και την οικ/κη δραστηριότητα	37

Η υγειονομική κατάσταση και μέριμνα για τους πρόσφυγες	39
Η συμβολή των προσφύγων στο εργατικό λαϊκό κίνημα του Μεσοπολέμου	42
Οι ταπητουργοί της Κοκκινιάς	43
Οι καπνεργάτες της Καβάλας	44
Παράρτημα	47
Επίλογος	53
Βιβλιογραφική αναφορά	60

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε από την υποφαινόμενη, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης του μεταπτυχιακού προγράμματος του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Σκοπός της εργασίας αυτής ήταν να αναδείξουμε πτυχές της κοινωνικής πολιτικής των προσφύγων, την περίοδο του Μεσοπολέμου. Λόγω της φύσης του θέματος και των πλαισίων στα οποία πραγματώνεται, δεν πρόκειται για ερευνητική εργασία, κάτι που άλλωστε θα ήταν δύσκολο. Πρόκειται, λοιπόν, για μια βιβλιογραφική αναφορά και ανασκόπηση με βάση βιβλία και άρθρα εποχής.

Κύρια πηγή αποτέλεσε το συλλογικό σύγγραμμα της Κοινωνίας των Εθνών, μέσα από το οποίο αντλήσαμε την πλειονότητα των πληροφοριών μας. Δεν σταθήκαμε όμως μόνο σε αυτό καθώς υπάρχει βιβλιογραφία σχετική με τη Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή, χωρίς όμως δυστυχώς να θεωρείται πρωτότυπη.

Αξιοποιήθηκαν ψηφιοποιημένα αρχεία, είτε εφημερίδων όπως του *Ριζοσπάστη* και της *Σκριπτ* αλλά και οπτικοαουστικό υλικό από την ΕΡΤ, που βοήθησε στην ολοκλήρωση της εργασίας, ακόμη και αν δεν μπορούσε να ενταχτεί αυτούσιο. Μεγάλο μέρος των στοιχείων προκύπτει από ηλεκτρονικές πηγές, είτε αναδημοσιεύσεις βιβλίων, που ήταν δύσκολο ή ανέφικτο να βρεθούν, είτε από άρθρα διαδικτυακών εφημερίδων και περιοδικών.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για το συγκεκριμένο ζήτημα, υπάρχει πλούσιο υλικό και σίγουρα πολλοί συνάδελφοι έχουν καταπιαστεί με αυτό. Εμείς θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια γενική αναφορά στο ζήτημα αντλώντας πληροφορίες από γραπτά και μαρτυρίες όλων των περιοχών της Ελλάδας, χωρίς να εστιάζουμε συγκεκριμένα σε κάποιες.

Για να μπορεί ο αναγνώστης να αποκτήσει σφαιρική άποψη, επιλέξαμε να χωρίσουμε την εργασία σε δύο μέρη. Στο πρώτο κομμάτι καταπιανόμαστε με την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της εποχής, με τις εξελίξεις σε αυτή τη βάση, κύρια με την καπιταλιστική κρίση του 1929 και την επίδρασή της, σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο. Επίσης, γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης του προσφυγικού ζητήματος, σε θεσμικό και φιλολογικό επίπεδο.

Στο δεύτερο μέρος εστιάζουμε στην Μικρασιατική καταστροφή, στις αιτίες και τα αποτελέσματά της. Μετέπειτα, καταπιανόμαστε με το βασικό κομμάτι του πονήματος αυτού, με την είσοδο των προσφύγων στην Ελλάδα. Αναφερόμαστε στην αποκατάσταση και ένταξη τους, από πλευράς στέγασης και εργασίας, κοινωνικών παροχών και υποδομών.

Ακόμη δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε και να μην αναφερθούμε στο ρόλο των προσφύγων στην δημιουργία και εξέλιξη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, όπου συνοπτικά περιγράφουμε τις περιπτώσεις των προσφύγων της Κοκκινιάς και της Καβάλας.

Στο τέλος της εργασίας μας παρατίθεται φωτογραφικό υλικό από την περίοδο του Μεσοπολέμου και μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων, ώστε οι αναγνώστες να μπορούν να πραγματοποιήσουν σύνδεση των γεγονότων που περιγράφονται με λέξεις, με τα πραγματικά, έτσι όπως αποτυπώθηκαν και κατεγράφησαν από το φωτογραφικό της εποχής και τις δημοσιογραφικές αναζητήσεις.

Εισαγωγή

Σύμφωνα με ιστορικούς και αντίστοιχες πηγές, στην Ευρώπη ο Μεσοπόλεμος ξεκίνησε από το 1919 με την υπογραφή των κυριότερων συνθηκών για την λήξη του Α' παγκόσμιο πόλεμου και κράτησε μέχρι το Σεπτέμβριο του 1939 με την εισβολή του Χίτλερ στην Πολωνία¹. Για την Ελλάδα υποστηρίζεται ότι αυτή η περίοδος ξεκίνησε με την Μικρασιατική καταστροφή το 1922² και έληξε με την Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου το 1936.³

Υπάρχουν, βέβαια, αναφορές επίσημες ή μη που καταγράφουν διαφορετικές ημερομηνίες έναρξης και λήξης του Μεσοπολέμου. Ως γενικό πλαίσιο θα μπορούσαμε να πούμε ότι αφορά τις δεκαετίες του 1920 και 1930 καθώς η περίοδος του Μεσοπολέμου ορίζεται ως το διάστημα μεταξύ των δυο παγκοσμίων πολέμων, και εμείς, λοιπόν, σε αυτή την εργασία θα κινηθούμε στα πλαίσια αυτής της χρονικής περιόδου από το 1918 μέχρι το 1936 ουσιαστικά.

Μέσα σε αυτά τα χρόνια παγκοσμίως άρα και στην Ελλάδα συντελούνται μια σειρά γεγονότων και καταστάσεων που θα αλλάξουν την καθημερινότητα των ανθρώπων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Μετά το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου σημειώθηκε μαζική παραγωγή αγαθών κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, για να καλυφτούν οι ανάγκες του κόσμου αλλά και γιατί μετά από ένα πόλεμο πρέπει ξανά να ξεκινήσει η παραγωγή μέχρι να φτάσει στο στάδιο της ανάπτυξης. Αυτό οδήγησε στο να δημιουργηθεί στους λαούς η αντίληψη της ανάκαμψης.

Αυτή η αντίληψη φυσικά ήταν λανθασμένη και επιβεβαιώθηκε το 1929 με το ξέσπασμα της καπιταλιστικής οικονομικής κρίσης.⁴ Θα αναλύσουμε περεταίρω στην εργασία μας τις οικονομικές συνθήκες της περιόδου με βάση και την ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Για την Ελλάδα συγκεκριμένα θα μπορούσαμε να θέσουμε ως ορόσημο, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, την Μικρασιατική καταστροφή του 1922 με αποτέλεσμα τον ξεριζωμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης γεγονός που οδήγησε σε πρωτόγνωρες καταστάσεις για τους ίδιους αλλά και τους κατοίκους των ελληνικών περιοχών που τους υποδέχτηκαν καθώς η χώρα έβγαινε κουρασμένη από τον προηγούμενο πόλεμο αλλά και την εσωτερική πολιτική κατάσταση που επικρατούσε.⁵

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες καλείται η χώρα να ανταπεξέλθει, να λάβει μέτρα και να αντέξει το βάρος των προσφύγων αλλά και οι ίδιοι οι πρόσφυγες να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα.

¹ Βώρου Φ. Κ «Ιστορία παγκόσμια και ελληνική κατά τον 2^ο αιώνα, σελ 121

² Παπαρηγοπούλου Κ Ιστορία του ελληνικού Έθνους, Αθήνα 2005, σελ. 10

³ Σύμφωνα με το Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή

⁴ Κολιοπούλος Σ. Ι., Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945, Βάνιας 2001, Σελ 320-337)

⁵ Μακεδονία, 16/09/2012, Αφιέρωμα, Μικρασιατική καταστροφή-90 χρόνια μετά

Μέρος Πρώτο

Ανασκόπηση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του Μεσοπολέμου- Μια πρώτη προσέγγιση του προσφυγικού ζητήματος.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού την περίοδο του Μεσοπολέμου-Η επίδραση της οικονομικής κρίσης του 1929

Μέσα από την συνοπτική αναφορά που θα προσπαθήσουμε να κάνουμε στις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, θα βοηθήσουμε, πιστεύουμε, τον αναγνώστη να αποκτήσει ολοκληρωμένη εικόνα της περιόδου και καλύτερη αντίληψη σχετικά με τις συνθήκες ζωής και γενικά την κοινωνική πολιτική των προσφύγων, που αποτελεί και το κύριο θέμα της εργασίας μας.

Βασικό στοιχείο που διαπερνά όλη την περίοδο που μας ενδιαφέρει, είναι η οικονομική κατάσταση της χώρας μετά και από τις καταστροφές του Α' Παγκόσμιου πολέμου, αλλά και των Βαλκανικών πολέμων της προηγούμενης περιόδου (1912-1914) και το κόστος της Μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής με την εισροή των προσφύγων. Έπαιξε ρόλο όμως εκείνη την περίοδο και η εσωτερική κατάσταση της χώρας με τον "Εθνικό Διχασμό", τη διαφωνία και αντιμαχία του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο σχετικά με τους όρους εισόδου στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο.⁶

Είχε παρόλα αυτά και κάποια κεκτημένα η χώρα που τη βοήθησαν. Είχε σχεδόν ολοκληρώσει την αγροτική της μεταρρύθμιση, είχε προωθήσει την αστικοποίηση, είχε βελτιώσει τις υποδομές της.⁷

Στα χρόνια των κυβερνήσεων του Βενιζέλου (1910-1932) στηρίχθηκε η ελληνική οικονομία κυρίως στον εξωτερικό δανεισμό. Με αποτέλεσμα τα συνεχή δάνεια από το εξωτερικό να αυξάνουν το δημόσιο χρέος.⁸ Ακόμη για τις ίδιες δεκαετίες στην βιβλιογραφία μπορούμε να βρούμε αναφορές για το προσφυγικό δάνειο του 1924⁹. Σημαντικό στοιχείο είναι επίσης η αδυναμία αποπληρωμής αυτού του χρέους και η απώλεια της διεθνούς πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας και ουσιαστικά η οριστική αδυναμία εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους λόγω των χρόνιων δημοσιονομικών προβλημάτων.¹⁰

Αυτό που μπορούμε, επίσης, να παρατηρήσουμε ,στο εργασιακό επίπεδο, είναι ότι εκείνη τη περίοδο στην ελληνική βιομηχανία-βιοτεχνία αυτό που επικρατούσε ήταν οι μικρές σε μέγεθος επιχειρήσεις που στην πλειοψηφία τους απασχολούσαν λιγότερους από 6 εργαζόμενους. Φαίνεται,

⁶ <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=356895>

⁷ Σύμφωνα με το Μπογιατζής Α. Β., Τεχνολογία, Ιδεολογία της Επιστήμης και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940), Εισήγηση στα Σεμινάρια του ΗΔΟΙΣΤΟ (Αθήνα, ΕΙΕ, 19/12/2011), δημοσιεύθηκε στο Επιστήμη και Τεχνολογία: ιστορικές και ιστοριογραφικές μελέτες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2013

⁸ http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=720:-1821-&catid=56:an-aristera&Itemid=285

⁹ Τούντα-Φεργάδη Α. Το προσφυγικό δάνειο του 1924

¹⁰ Η κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940, σελ 28
http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/%CE%97 %CE%9A%CE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97 %CE%A4%CE%9F%CE%A5_1929.pdf

λοιπόν, ότι αυτός ο χαρακτήρας της ελληνικής βιομηχανίας- βιοτεχνίας οδηγούσε σε αργό ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας και σε κοινωνικό επίπεδο έδωσε την ευκαιρία για να καλλιεργηθούν μικροαστικές αντιλήψεις και αυταπάτες στους εργαζόμενους για κοινωνική άνοδο μέσω της απόκτησης εν καιρώ κάποιας μικρής ιδιοκτησίας, της δικής του δηλαδή, μικρής επιχείρησης κοκ.

Η Ελλάδα της μεσοπολεμικής περιόδου γνώρισε μια τρομακτική ανάπτυξη της βιομηχανίας που συνδυάστηκε από αύξηση του αριθμού της εργατικής τάξης, η οποία διπλασιάστηκε σε διάστημα μόλις μιας δεκαετίας (1920-1930). Σε αυτή την εξέλιξη η κρίση του 1929 ήταν το εφιαλτήριο γιατί για να αντιμετωπίσει η αστική τάξη την διεθνή κρίση έδωσε βάρος στην εγχώρια παραγωγή και ενίσχυση της βιομηχανίας όχι για τις εξωτερικές αγορές αλλά για τις ανάγκες της Ελλάδας.¹¹ Η κρίση οδήγησε στην εμφάνιση νέων οικονομικών δομών και αντιλήψεων, ο κρατικός παρεμβατισμός ανέδειξε νέους μοχλούς για τη ρύθμιση της οικονομίας και της πολιτικής.¹²

Συγκεκριμένα τα στοιχεία της εποχής πριν την δεκαετία του 1920 μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1930,συνηγορούν σε αυτή την εκτίμηση.

Στατιστική 1917¹³

Είδος Επιχ.	Αριθμός Επιχ.	Αριθμός Εργατών
Μεγάλες	282	23,730
Μεσαίες	843	8,849
Μικρές	1,188	3,545

Βιομηχανία (1920-1930)¹⁴

	1920	1930
Απασχολούμενοι στη βιομηχανία	154,633	280,033
Εργοδότες-Διευθυντές	45,475	87,196
Υπάλληλοι	5,381	11,623
Εργάτες	103,777	181,512
(εκ των οποίων γυναίκες)	21,089	39,087
Αριθμός επιχειρήσεων	33,811	76,591

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ενεργά οικονομικός πληθυσμός που δραστηριοποιούνταν στην αγροτική οικονομία παρέμενε αριθμητικά πολύ μεγαλύτερος σε σύγκριση με τη βιομηχανία- βιοτεχνία. Παρόλα αυτά ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής κατείχε πλέον κεντρική θέση στο

¹¹ Mazower M., 1991, σελ.237

¹² Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα,1991, σέλ. 21

¹³ Γεωργιάδης Α. Γ, Η πάλη των τάξεων εν Ελλάδι, 1921, Εκδοτικό Τμήμα του ΣΕΚΕ (ΚΚΕ), Σελ.43-68. Αναδημοσίευση ΚΟΜΕΠ 2/2000 , Αρχαιακό Υλικό

¹⁴ Παρατίθεται στο Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, Σελ.58

σύνολο της οικονομίας από την άποψη της οικονομικής του σημασίας. Από αυτή την άποψη, βλέπουμε ότι η Ελλάδα προηγείται σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Βαλκανικής.¹⁵

Οι συνθήκες στις οποίες ζούσε και εργαζόταν η νεαρή εργατική τάξη, βέβαια, ήταν άθλιες, από άποψη νομοθετική, εισοδηματική, φορολογική. Οι προσδοκίες που κουβαλούσαν μαζί τους οι μετανάστες από την επαρχία για μια καλύτερη ζωή, δεν επαληθεύτηκαν γιατί η νέα τους ιδιότητα ως εργάτες τους επεφύλασσε μόνο ανασφάλεια, ανεργία και ένα πενιχρό περιστασιακό μεροκάματο. Αυτό το διακρίνουμε και σε άρθρα της εποχής που αναφέρονται στις άθλιες καταστάσεις που βίωναν οι εργάτες λόγω φτώχειας. Καπνεργάτες κινδυνεύουν από ασπία¹⁶, υφαντουργίνες στο Βόλο, δουλεύουν σαν σκλάβες με μηδαμινό μεροκάματο, για πολλές ώρες, με το άγρυπνο μάτι του επιτηρητή να παρακολουθεί.¹⁷

Σημαντικό ρόλο παίξανε οι πρόσφυγες στην ανάπτυξη της οικονομίας καθώς μεταφέρανε μαζί τους γνώσεις και εμπειρία. Με την έλευση των προσφύγων, υπήρξε αύξηση του ελληνικού προλεταριάτου. Εμφανίστηκαν ολόκληροι βιομηχανικοί κλάδοι στην Ελλάδα που ως τότε ήταν άγνωστοι ή σε πρωταρχικό στάδιο ανάπτυξης π.χ βιομηχανία χαλιών, με την εμφάνιση των προσφύγων τη Μ. Ασίας. Σημαντικό ήταν και το ποσοστό και των γυναικών που μπήκαν στην παραγωγή. Θα ασχοληθούμε, όμως, παρακάτω με την εργασιακή κατάσταση των προσφύγων.

¹⁵ Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, Σελ.47-61

¹⁶ Ριζοσπάστης, 28/11/1926 (εξώφυλο)

¹⁷ Ριζοσπάστης, 18/7/1925, Σελ. 1

Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα την περίοδο του Μεσοπολέμου

Δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε στο παρόν πόνημα να αναφερθούμε στις πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην χώρα την περίοδο που μας απασχολεί. Άλλωστε εφόσον πριν σχολιάσαμε την οικονομική κατάσταση πρέπει να τη συνδέσουμε με την πολιτική καθώς είναι αδιαίρετη η πολιτική και η οικονομία γενικά και σε επίπεδο διεκδικήσεων όμως και δεν γίνεται να μελετώνται αποκομμένες.¹⁸ Στο προσφυγικό ζήτημα, αν μη τι άλλο, οι πολιτικές που οδήγησαν και σε συγκεκριμένες δράσεις μπορούν να μας δώσουν μια ολοκληρωμένη, όσο γίνεται, μορφή της κοινωνικής πολιτικής που ασκήθηκε. Κατά το μεσοπόλεμο λαμβάνονται τα πρώτα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, με αφορμή την αποκατάσταση των προσφύγων με κύριο μέλημα την εύρεση στέγης και την εξασφάλιση συνθηκών υγιεινής,¹⁹ κάτι με το οποίο θα ασχοληθούμε εκτενέστερα παρακάτω.

Θα παρουσιάσουμε συνοπτικά ένα χρονολογικό για τα συγκεκριμένα χρόνια και θα προχωρήσουμε μετέπειτα στην ανάλυσή τους σχετικά με τις εξελίξεις και τα ορόσημα της περιόδου. Όλα όσα θα αναφερθούν παρακάτω σχετίζονται με τον πόλεμο, την οικονομική κρίση που ταλάνισε τον κόσμο εκείνη την χρονική περίοδο, την άνοδο του Ναζιστικού Κόμματος αλλά και την εξέλιξη της εσωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, τις κυβερνητικές πολιτικές, τη σχέση της με τα άλλα κράτη. Ακόμη αφορούν το εργατικό κίνημα και την εξέλιξη του μέσα σε αυτές τις δεκαετίες και φυσικά την Μικρασιατική εκστρατεία και τον ξεριζωμό των ελλήνων.

¹⁸ Β.Ι Λένιν, Άπαντα, τ.4, σελ. 173-174

¹⁹ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σελ. 114

Χρονολογιο εξελίξεων σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό επίπεδο στην Ελλάδα και παγκοσμίως.²⁰

1918	-Τέλος Α' Παγκοσμίου πολέμου-Ίδρυση ΓΣΕΕ και ΣΕΚΕ-Ανακωχή Μούδρου, άνοιξε τον δρόμο για την απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στην Μ. Ασία
1919	-Ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Σμύρνη
1920	-Ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και με νοθεία δημοψηφίσματος επανέρχεται ο βασιλιάς στην Ελλάδα- Δημιουργείται η Κοινωνία των Εθνών
1921	-Τα ελληνικά στρατεύματα εισέρχονται στο εσωτερικό της Τουρκίας
1922	-Κατάρρευση Μικρασιατικού Μετώπου- Ίδρυση ΕΣΣΔ- Φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι στην Ιταλία
1923	-Εκλογές και κυβέρνηση Βενιζέλου
1924	-Μετονομασία του ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ
1925	-Δικτατορία Παγκάλου
1926	-Ανατροπή Δικτατορίας Παγκάλου
1927	-Με το Σύνταγμα του 1927 καθιερώνεται η αβασίλευτη δημοκρατία
1928	-Η Ελλάδα υποχρεώνεται σε συμφωνία με τις ΗΠΑ για παραδοχή οφειλών απέναντί τους και προχωράει σε εκ νέου δανεισμό
1929	- Ψηφίζεται το «Ίδιώνυμο» - Οικονομικό κραχ στις ΗΠΑ
1930	-Υπογράφεται η Ελληνοτουρκική Συνθήκη Φιλίας- Ανάδειξη του Ναζιστικού Κόμματος στην Γερμανία σε πρώτο κόμμα στις εκλογές
1931	-Ανατροπή του Βασιλιά στην Ισπανία- Η Ιαπωνία εισβάλλει στην Μαντζουρία
1932	-Παραίτηση Βενιζέλου-Κερδίζει τις εκλογές το Λαϊκό Κόμμα
1933	-Κυβέρνηση Λαϊκού Κόμματος- Ο Χίτλερ καγκελάριος της Γερμανίας- Η Γερμανία αποχωρεί από την Κοινωνία των Εθνών
1934	-Ο Χίτλερ αυτοανακηρύσσεται Φύρερ – Υπογράφεται συμφωνητικό κοινής δράσης ενάντια στο φασισμό του ΚΚΕ με το Αγροτικό Κόμμα και τις εργατικές ομοσπονδίες
1935	-Αποτυχία του κινήματος Πλαστήρα-Ο Κονδύλης σχηματίζει κυβέρνηση
1936	-Σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβαινα-Πεθαίνει ο Βενιζέλος και ο Τσαλδάρης-Ο Ι. Μεταξάς ορκίζεται πρωθυπουργός και στις 4 Αυγούστου εγκαθιδρύει φασιστικό δικτατορικό καθεστώς- Συγκροτείται ο άξονας Γερμανίας-Ιταλίας

²⁰ Τα στοιχεία έχουν εξαχθεί από αντίστοιχο χρονολόγιο που παρατίθεται στο Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, Σελ11-13 και από το <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/> και από Ριζοσπάστης 19/1/2002, σελ. 2

Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος ολοκληρώθηκε με μια σειρά συνθήκες και συμφωνίες με πιο σημαντική από αυτές την Συνθήκη των Βερσαλλιών το 1919 και μετέπειτα την επικύρωση αυτής από την γερμανική εθνοσυνέλευση γεγονός που σήμανε και επίσημα τον τερματισμό του πολέμου.²¹ Οριστικό τέλος δόθηκε με τη συνθήκη των Σεβρών που συμπεριελάμβανε και τη συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία.²²

Η ανακωχή του Μούδρου το 1918, τερμάτισε τις πολεμικές επιχειρήσεις

των συμμάχων κατά των Οθωμανών. Οι όροι της ανακωχής, συμπεριελάμβαναν το ότι η δύναμη του οθωμανικού στρατού θα μειωνόταν και τα όπλα και τα πυρομαχικά του θα παραδίδονταν στους συμμάχους όμως δεν υπήρξε μέριμνα για τον αφοπλισμό των Οθωμανών που είχαν διασκορπιστεί στη Μικρά Ασία.²³ Όπως αναφέρεται και πιο πάνω αυτό οδήγησε και στην έντονη παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή με πολεμικά πλοία που κατέφθαναν στην Σμύρνη μέχρι την κατάληψη της.²⁴ Οι Έλληνες της περιοχής ήταν ενθουσιασμένοι με αυτή την εξέλιξη, χωρίς βέβαια να αντιλαμβάνονται στο σύνολο τους τις συνέπειες αυτής της ανακωχής.

Ταυτόχρονα στην Ελλάδα έχουμε εξελίξεις στο συνδικαλιστικό και πολιτικό επίπεδο καθώς ιδρύεται η ΓΣΕΕ στο πρώτο Πανελλήνιο εργατικό συνέδριο 21-28/10/1918²⁵ αλλά και κάτω από την επίδραση της Οκτωβριανής Επανάστασης ιδρύεται στις 17/11/1918 το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας- ΣΕΚΕ(όπου μετέπειτα μετονομάστηκε σε ΚΚΕ-1924).²⁶

Στα επόμενα χρόνια 1919-1921 συνεχίζεται η απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στην Μ. Ασία και προωθείται η εισχώρηση στο εσωτερικό της Τουρκίας. Αυτό όμως προκαλεί έντονες συγκρούσεις με τους Τούρκους και σταδιακά η κατάσταση γίνεται πολλή δύσκολη καθώς γίνονται συνεχώς συμπλοκές.²⁷

Το 1922 έρχεται ως απόρροια όλης της προηγούμενης περιόδου η κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου, η Μικρασιατική καταστροφή με την υποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την περιοχή αλλά και των διωγμό του ελληνικού πληθυσμού. Έχουμε αναφερθεί νωρίτερα και θα καλύψουμε το κύριο μέρος της διπλωματικής αυτής εργασίας, εστιάζοντας στο 1922 διότι αποτελεί την έναρξη του Μεσοπολέμου για την Ελλάδα, εξαιρετικής σημασίας καμπή για την παγκόσμια ιστορία και θα μας απασχολήσει η είσοδος του μεγάλου αριθμού προσφύγων και η αποκατάστασή και ενσωμάτωσή τους στον ελλαδικό χώρο από τον ελληνικό πληθυσμό.

²¹ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=248320> και *Καθημερινά Νέα*, 10/7/2012,

²² Κονδύλης Θ., Ο Ε. Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932) Η διπλωματική πολιτική και η οικονομία, Ιαμβός, Αθήνα 2009, σελ.6

²³ Δρ. Τζάχος Ε. Ε., Διδάκτωρ Μηχανικός ΕΜΠ, Η ηρωική πορεία της ανεξάρτητης μεραρχίας στην Μ. Ασία, Αύγουστος 1922, Στρατιωτική Επιθεώρηση Ιούλιος-Αύγουστος 2009, σελ.73

²⁴ Κορδάτος Γ., Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας XIII 1900-1924, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1959, σελ.498,530

²⁵ http://www.gsee.gr/left_menu_files/left_m_p2c.php?p_id=18&p2_id=96

²⁶ Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, Β΄ έκδοση, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ.50

²⁷ Κορδάτος Γ., Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας XIII 1900-1924, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1959, σελ. 529

Από το 1923 μέχρι το 1926, μπορούμε να παρατηρήσουμε αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό και στις δυνάμεις που κυριαρχούσαν. Στις εκλογές του 1923(οι τελευταίες στις οποίες υπήρχε αποκλειστικά το πλειοψηφικό σύστημα, με σφραγίδα και όχι ψηφοδέλτιο), το αποτέλεσμα φέρνει θριαμβευτικά την κυβέρνηση Βενιζέλου, με τις αντιβενιζελικές όμως δυνάμεις να απέχουν. Σύντομη η ζωή αυτής της κυβέρνησης αντικαθίσταται συνεχώς από άλλες εξίσου σύντομης διάρκειας (Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Σοφούλη, Μιχαλακοπούλου) μέχρι το 1925 όπου ο στρατηγός Θ. Πάγκαλος, ανέτρεψε την κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου, σχημάτισε δική του και διέλυσε τη Βουλή. Οι εξελίξεις συνεχίζονται όπου το 1927 με ψήφισμα καθιερώνεται η αβασίλευτη δημοκρατία στην Ελλάδα, η κυβέρνηση είναι πλέον στα χέρια του Αλέξανδρου Ζαΐμη, μέχρι το 1928 όπου περνά στα χέρια του Ε. Βενιζέλου και αυτή η κυβέρνηση θα αποτελέσει την μακροβιότερη στην ιστορία της εποχής καθώς διήρκεσε μέχρι και το 1932, με την παραίτηση Βενιζέλου και τη νίκη του Λαϊκού Κόμματος.²⁸

Η τετραετία αυτή αποτελεί κρίσιμο κρίκο για την πολιτική σκηνή της χώρας και για τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις και των επόμενων χρόνων. Ο Ε. Βενιζέλος και η κυβέρνησή του έχουν να επιδείξουν μια σειρά δράσεων σε όλα τα επίπεδα καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν την κρίση του 1929 και την υπογραφή του συμφώνου Ελληνοτουρκικής Φιλίας και κυρίως το προσφυγικό ζήτημα.

Όσον αφορά στο Κραχ του '29 υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που αξίζει να αναφερθούν καθώς αναδεικνύουν την οικονομική κατάσταση της χώρας αλλά και την πολιτική που επικρατούσε.

Στην Ελλάδα το Χρηματιστήριο Αθηνών τότε παρέμενε ανοιχτό, παρά την πτωτική του πορεία, υπήρχε μεγάλη στήριξη από τις τράπεζες, με καθοριστικό ρόλο αυτό της Τράπεζας της Ελλάδας, που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της Κοινωνίας των Εθνών το 1927²⁹. Ο ίδιος ήταν υποστηρικτής της δραχμής στην οποία και επέστρεψε τη χώρα. Ήταν αποφασισμένος να την υπερασπιστεί έναντι του δολαρίου. Από τις αρχές του 1932 προσπαθούσε να βρει δάνεια αλλά δεν τα κατάφερε και στις 26/4/1932 η κυβέρνηση κήρυξε προσωρινό χρεοστάσιο και σε πρωτοφανή υποτίμηση (κατά 60%) της δραχμής. Μετέπειτα ο Βενιζέλος παραιτήθηκε.³⁰

Σημαντικό δείγμα για τη διακυβέρνηση του Βενιζέλου αποτελεί το «Ιδιώνυμο» του 1929 το οποίο θεωρούσε τον κομμουνισμό ειδικό αδίκημα και είχε ως σκοπό τον αφανισμό αυτού και των οπαδών του.³¹

Στις 30 Οκτωβρίου του 1930 υπογράφηκε το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας Ουδετερότητας, Συνδιαλλαγής και Διαιτησίας.³² Με την υπογραφή του Συμφώνου αυτού, οι δυο χώρες δεν απέκτησαν ξαφνικά φιλικές σχέσεις, ούτε αναίρεσαν όλα όσα είχαν συμβεί στο παρελθόν. Αυτό άλλωστε φαίνεται από την νεότερη, στη συνέχεια, και σύγχρονη ιστορία.

²⁸ Οι πληροφορίες συλλέχθηκαν συλλογικά από *Ελεύθερον Βήμα*, 17/12/1923, σελ. 1, *Ριζοσπάστης*, 30/6/2002, σελ. 12, <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/> και από το «Οι κυβερνήσεις συνεργασίας από τον Μεσοπόλεμο ως το πραξικόπημα του 1967», άρθρο του Σωτήρη Ριζά, *Ιστορία εικονογραφημένη*, εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, τ. 527 Μαιος

²⁹ <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/History/foundation.aspx>

³⁰ *Ημερησία*, 21/12/2010, <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26533&subid=2&pubid=85749163>

³¹ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 212 - 216 (ΦΕΚ 245, τεύχος πρώτον 25/7/1929)

³² *Καθημερινή*, 10/8/2013

Παράλληλα σε παγκόσμιο επίπεδο τα σύννεφα του φασισμού πλησιάζουν με την ανάδειξη του Ναζιστικού Κόμματος στην Γερμανία σε πρώτο κόμμα στις εκλογές αλλά και οι ολεμικές αναμετρήσεις μαίνονται με την ανατροπή του βασιλιά στην Ισπανία και την είσοδο κυρίως της Ιαπωνίας στην Μαντζουρία.

Στις εκλογές του 1933 αναδεικνύεται πρώτο το Λαϊκό Κόμμα. Το κίνημα Πλαστήρα όμως επειδή φοβάται την άνοδό του επιχειρεί στρατιωτικό κίνημα το οποίο όμως αποτυγχάνει.³³ Πρωθυπουργός της Ελλάδας γίνεται ο Π. Τσαλδάρης και τον διαδέχεται πραξικοπηματικά, στην ουσία ο Γ. Κονδύλης το 1935.³⁴

Σε παγκόσμια κλίμακα από την άλλη ο Χίτλερ ανακηρύσσεται καγκελάριος της Γερμανίας και αυτοανακηρύσσεται Φυρερ. Ακόμη, η Γερμανία αποχωρεί από την Κοινωνία των εθνών γεγονός που πρακτικά σημαίνει ότι παραβαίνει τους όρους του συνδέσμου που περιλαμβάνουν τον αφοπλισμό, την πρόληψη του πολέμου μέσω της συλλογικής ασφάλειας, την υπεράσπιση των χωρών μεταξύ τους σε περίπτωση επίθεσης, τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των χωρών μέσω των διαπραγματεύσεων και της διπλωματίας.³⁵

Το 1936 όπως αναφέραμε από την αρχή θεωρείται το τέλος του ελληνικού Μεσοπολέμου, με την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου του Ι. Μεταξά. Αυτό το γεγονός δεν έπεσε ως κεραυνός εν αιθρία, πολλοί παράγοντες συνηγόρησαν σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο με όξυνση των ενδοαστικών αντιθέσεων τα προηγούμενα χρόνια.

Έτσι, λοιπόν, στις 4 Αυγούστου του 1936, ο πρωθυπουργός έβγαλε διάγγελμα, πως «*η Κυβέρνησις (...) προέβη, τη εγκρίσει της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως εις την κήρυξιν του Στρατιωτικού Νόμου καθ' άπασαν την χώραν, και την διάλυσιν της Βουλής (...) βρίσκεται στα πρόθυρα οργανωμένης κινήσεως προς ανατροπήν του κοινωνικού καθεστώτος*»³⁶ εννοώντας από τους κομμουνιστές.

Αυτό που αντλούμε ως συμπέρασμα με βάση τα παραπάνω είναι πως η αστική τάξη της Ελλάδας ήθελε την περίοδο εκείνη, μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, να διευρύνει την εσωτερική της αγορά με νέα εδάφη. Προσδοκούσε, βέβαια, στα εδάφη που κατοικούσε και δρούσε ελληνικός πληθυσμός, δηλαδή, στα παράλια της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Αυτό συνδυαζόταν με τις γενικότερες επιδιώξεις μοιράσματος ολόκληρης της περιοχής από τα Βαλκάνια έως την Εγγύς Ανατολή, σε μια περίοδο όπου η Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατέρρεε και βρέθηκε επιπλέον στη θέση του συμμάχου των ηττημένων δυνάμεων.

Μέσα σε αυτές τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, κλίθηκε η χώρα να λύσει, με την κοινωνική της πολιτική, το προσφυγικό ζήτημα.

³³ <http://www.sansimera.gr/biographies/184>

³⁴ Ριζοσπάστης, 14/10/2001

³⁵ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα του ΟΗΕ http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26272&Itemid=10&limitstart=2

³⁶ Ακρόπολις, 6/8/1936, σελ. 1

Συμπεράσματα

Σε αυτό το πρώτο μέρος προσπαθήσαμε να καταγράψουμε το οικονομικοκοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου του μεσοπολέμου, μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε η Μικρασιατική εκστρατεία αλλά και η υποδοχή των προσφύγων στη χώρα μας.

Σε οικονομικό επίπεδο τα βασικά γεγονότα που έπαιξαν ρόλο είναι ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και οι καταστροφές που επέφερε αλλά και το κόστος της ίδιας της Μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής. Αυτό από μόνο του δημιουργεί δυσχέρεια και στην υποδοχή και αποκατάσταση των ξεριζωμένων συνδυαζόμενο και με την οικονομική κρίση του 1929. Ακόμη αξίζει να σημειωθεί ότι τα χρόνια του Βενιζέλου η χώρα στηρίχθηκε κύρια σε εξωτερικά δάνεια που δεν μπορούσε να αποπληρώσει, με αποτέλεσμα αυτό να αυξήσει το δημόσιο χρέος.

Αυτό που μπορούμε, επίσης, να παρατηρήσουμε είναι ότι η Ελλάδα της μεσοπολεμικής περιόδου γνώρισε μια τρομακτική ανάπτυξη της βιομηχανίας που συνδυάστηκε από αύξηση του αριθμού της εργατικής τάξης, γεγονός άρρηκτα συνδεδεμένο με την προσέλευση των προσφύγων.

Παρά την ανάπτυξη όμως αυτή και τη συμβολή των προσφύγων σε οικονομικό επίπεδο, όχι μόνο ως εργατικό δυναμικό αλλά και λόγω της εμπειρίας και των γνώσεων που μετέφεραν, οι συνθήκες που ζούσαν και εργάζονταν ήταν άθλιες λόγω της φτώχειας.

Σε πολιτικό επίπεδο την περίοδο του Μεσοπολέμου παρατηρούνται εξελίξεις και εγχώρια αλλά και διεθνώς. Αυτό που επικρατεί είναι κύρια αυτό που αναφέρεται ως “Εθνικός Διχασμός”. Ακόμη βλέπουμε γρήγορες εναλλαγές στο κυβερνητικό σκηνικό, αντιπαράθεση βενιζελικών και αντιβενιζελικών δυνάμεων. Σε διεθνές επίπεδο αυτό που χαρακτηρίζει το Μεσοπόλεμο είναι η άνοδος του Χίτλερ αλλά και οι γενικότερες συμφωνίες και οι ανταγωνισμοί σε παγκόσμια κλίμακα μετά τον πόλεμο, σε σχέση, σε ότι αφορά την Ελλάδα, με τις ελληνοτουρκικές συμφωνίες και την Μικρασιατική καταστροφή.

Επιπλέον, σημαντική είναι η ανάπτυξη του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος καθώς πέρα από την ίδρυση του ΣΕΚΕ το 1918 έχουμε και την ίδρυση της ΓΣΕΕ και την πραγματοποίηση μιας σειράς δυναμικών κινητοποιήσεων και αγώνων μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά το 1936 που καθιστά και το τέλος της εν λόγω περιόδου.

Αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε, κλείνοντας το σύντομο αυτό μέρος της εργασίας, είναι πως η περίοδος του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα αποτελεί μια πολύ σημαντική περίοδο της ιστορίας της χώρας σε όλα τα επίπεδα καθώς υπάρχουν πρωτόγνωρες εξελίξεις σε οικονομικό αλλά και πολιτικό επίπεδο, που μέχρι σήμερα μας βοηθούν αν αντλήσουμε συμπεράσματα για το πώς κινείται η οικονομία αλλά και για την άρρηκτη σχέση της με την πολιτική.

Μέρος Δεύτερο

Η Μικρασιατική καταστροφή- Η κοινωνική πολιτική των προσφύγων στην Ελλάδα, την περίοδο του Μεσοπολέμου

Η Μικρασιατική καταστροφή

Η Μικρασιατική καταστροφή του 1922 υπήρξε η τελική φάση της Μικρασιατικής εκστρατείας που ξεκίνησε με σκοπό την απελευθέρωση αλύτρωτων περιοχών όπου κατοικούσαν κατά μέσο όρο Έλληνες³⁷.

Την περίοδο αυτή περίπου 1.500.000 Έλληνες από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη αλλά και από τη Ρωσία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Ρουμανία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα εδάφη τους και να εγκατασταθούν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα.³⁸

Πολλοί ιστορικοί Έλληνες αλλά και ξένοι,³⁹ ασχολήθηκαν με την Μικρασιατική καταστροφή καθώς αποτέλεσε την χειρότερη μετά από την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, καταστροφή για τους Έλληνες, αφού πρόκειται για έναν, δίχως άλλο, σκληρό και βάρβαρο διωγμό με εκατοντάδες χιλιάδες θύματα.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας περιγράψαμε συνοπτικά το ιστορικό της, με την αρχή να εντοπίζεται στο 1919 όπου τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σμύρνη και στη συνέχεια να κινούνται στο εσωτερικό της Τουρκίας. Από κει και πέρα η συνέχεια είναι γνωστή καθώς ξεκίνησαν μάχες με τους Τούρκους με αποκορύφωμα την 13^η και 14^η Αυγούστου του 1922, όπου ξεκίνησε η σφοδρή επίθεση των στρατευμάτων του Κεμάλ, με αποτέλεσμα την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου.⁴⁰

Σε πολιτικό επίπεδο, σε αυτήν εδώ την εργασία, αντιμετωπίζουμε την Μικρασιατική Καταστροφή ως το αποτέλεσμα της συμμετοχής της άρχουσας τάξης της Ελλάδας στα ιμπεριαλιστικά σχέδια για την ευρύτερη περιοχή της Εγγύς Ανατολής, προκειμένου να προωθήσει μέσω αυτής της συμμετοχής στην πράξη τη θεωρία της «Μεγάλης Ιδέας»⁴¹, της προσάρτησης εδαφών στην Ελλάδα και έτσι να ικανοποιηθούν τα συμφέροντα των Ελλήνων κεφαλαιοκρατών, τα οποία διαπλέκονταν μ' αυτά των τότε ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, ιδιαίτερα της Αγγλίας.

Τη μικρασιατική εκστρατεία την προσεγγίσουμε ως μια πολεμική ενέργεια, ενταγμένη στο διεθνές ιμπεριαλιστικό πλαίσιο, που διαμορφωνόταν με βάση τα αποτελέσματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ουσιαστικά με τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο ο καπιταλισμός φτάνει στο ανώτερο στάδιό του, τον ιμπεριαλισμό.⁴² Την ίδια περίοδο η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην Σοβιετική Ένωση ανοίγει τον δρόμο και δίνει το παράδειγμα και σηματοδοτεί ταυτόχρονα το τέλος της αποικιοκρατίας. Αυτό δημιουργεί μια σειρά εξελίξεις και επηρεάζει τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα παγκοσμίως. Επίσης, η

³⁷ Φ. Κ. Βώρου, «Μικρασιατικός Πόλεμος», *Θέμα Νεώτερης και σύγχρονης Ιστορία από τις πηγές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992, σελ. 298.

³⁸ <http://www.trapezounta.com/article9.htm>

³⁹ Ο Edouard Driault στο «Το Ανατολικό Ζήτημα», αναφέρεται και στη Μικρασιατική Καταστροφή

⁴⁰ <http://www.kms.org.gr>, <http://www.elzoni.gr/>, βίντεο και φωτογραφίες από το ψηφιοποιημένο αρχείο της ΕΡΤ.

⁴¹ Ριζοσπάστης, 31/8/2008, ένθετη έκδοση, «ΡΙΖΟΧαρτο», σελ 1

⁴² Λενιν, Β. Ι., Ο ιμπεριαλισμός ανώτερο στάδιο του Καπιταλισμού, Σύγχρονη Εποχή

Οθωμανική αυτοκρατορία παραπαίει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Όλες αυτές οι συνθήκες δημιουργούν όπως είναι φυσικό αναταραχή στους κύκλους της αστικής τάξης που προσπαθεί να ανταποκριθεί, καθώς βλέπει τα περιθώρια της ιμπεριαλιστικής επέκτασης να μειώνονται.

Τα αίτια, λοιπόν, της μικρασιατικής καταστροφής εντοπίζονται στη βάση του καπιταλισμού και των ιμπεριαλιστικών σχεδιασμών. Παρόλα αυτά στη βιβλιογραφία, σε σχολικά βιβλία, άρθρα και διάφορες δημοσιεύσεις μπορούμε να δούμε επιμέρους αντιλήψεις και δευτερεύοντες παράγοντες που έπαιξαν ρόλο. Μπορούμε να τις συνοψίσουμε ως εξής

- Ο πολιτικός διχασμός⁴³
- Η διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας λόγω της επιστροφής του Κωνσταντίνου και των διπλωματικών ικανοτήτων του Κεμάλ Ατατούρκ⁴⁴
- Το κουρασμένο αλλά και απειροπόλεμο στράτευμα που στάλθηκε⁴⁵
- Η επέκταση του ελληνικού μετώπου στη Μικρά Ασία ως λάθος στρατιωτική τακτική, καθώς διαμελίστηκε από τα τουρκικά στρατεύματα.⁴⁶

Πλην των αιτιών φυσικά, πρέπει να αναλύσουμε της συνέπειες αυτής της καταστροφής σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Να εξετάσουμε την επίδραση και τις επιπτώσεις για τους ίδιους τους πρόσφυγες αλλά και για την χώρα υποδοχής τους, την Ελλάδα.

Οι επιπτώσεις της Μικρασιατικής καταστροφής είχαν θετικές αλλά και αρνητικές πτυχές για το ελληνικό κράτος. Από τη μία η εισροή των προσφύγων δημιούργησε προϋποθέσεις για την οικονομική άνθηση της χώρας, με το νέο εργατικό δυναμικό που εμφανίστηκε αλλά και με την πείρα και τους νέους κλάδους παραγωγής που έφεραν μαζί τους. Από την άλλη ο ξεριζωμός τους οδήγησε στην συρρίκνωση του ελληνισμού εκτός των συνόρων και συνάμα κατέρρευσε η «Μεγάλη Ιδέα» και κυρίως η αποκατάσταση τους στον ελλαδικό χώρο χρειάστηκε πολλούς οικονομικούς πόρους για να υλοποιηθεί και αυτό δημιούργησε πληγές στην ελληνική οικονομία.

⁴³ Κοινωνικές Δομές, τ. 87-88, 1997, άρθρο του Δ. Σκαρβέλης, αναδημοσίευση στον <http://www.apodimos.com>

⁴⁴ <http://www.scribd.com>

⁴⁵ Μακεδονία, 16/09/2012, Αφιέρωμα, Μικρασιατική καταστροφή-90 χρόνια μετά

⁴⁶ <http://belisarius21.wordpress.com/2012/12/23/%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CE%BA%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CE%B8%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B1-%CE%B1%CE%AF-6/>

Η αποκατάσταση των προσφύγων

Από τη στιγμή που αποφασίστηκε η ανταλλαγή πληθυσμών, το 1923, κύματα προσφύγων καταφθάνουν στην Ελλάδα. Με τις συμφωνίες αυτές προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελληνορθόδοξων κατοίκων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας, και είχε αναδρομική ισχύ από το 1912. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου αλλά και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης⁴⁷. Τον Ιούλιο του 1923 υπογράφηκε η Συνθήκη της Λοζάνης⁴⁸ με την οποία ο Έβρος οριζόταν ως σύνορο μεταξύ της Ελλάδας και Τουρκίας, ενώ η Ίμβρος και η Τένεδος παραχωρήθηκαν στην Τουρκία.

Το 57% των προσφύγων ήρθαν στην Ελλάδα αμέσως μετά την Συνθήκη της Λοζάνης, το 90% προερχόταν από περιοχές του Πόντου και της Μικράς Ασίας, ενώ το 10% από την Ανατολική Ρωμυλία και τη Ρωσία. Το προσφυγικό ρεύμα δεν σταμάτησε με αυτή την πρώτη είσοδο αλλά συνεχίστηκε και κατά την περίοδο 1923- 1928 όπου εισήλθαν στην Ελλάδα ακόμη 370.000 πρόσφυγες.⁴⁹

Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, στηρίχτηκε και απασχόλησε κυρίως σε δύο τομείς: στον αγροτικό και τον αστικό.

Την αποκατάσταση τους ανέλαβε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων που ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1922.⁵⁰ Η Κοινωνία των Εθνών διαδραμάτισε τον κύριο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία.

Η αποστολής της κοινωνίας των εθνών, όπου ήταν βασικός χρηματοδότης γι αυτό το εγχείρημα⁵¹, είχε ως στόχο να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση αγροτικής ή άλλης φύσης, και μόνιμη στέγη. Ανέλαβε τις λειτουργίες της στις 11 Νοεμβρίου 1923 στη Θεσσαλονίκη και λίγο αργότερα εγκαθίσταται στην έδρα της στην Αθήνα⁵²

Οι υπηρεσίες της Επιτροπής για τις ανάγκες του αστικού τομέα αποκατάστασης, κατανέμονται σε τρεις κεντρικές Διευθύνσεις :

1. Οικονομική(απαρτίζεται από υπαλλήλους και λογιστές της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος)
2. Αστική(με τους δικούς της υπαλλήλους και προσωπικό, μαζί με ένα μικρό αριθμό εργαζομένων που το Υπουργείο)
3. Αγροτική(με προσωπικό διορισμένο εν μέρει από την Επιτροπή και εν μέρει από το Υπουργείο Γεωργίας)⁵³

Η οργάνωση στις επαρχίες αποτελείται από:

⁴⁷ Συνθήκη της Λοζάνης, VI, άρθρο 1

⁴⁸ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/greek.htm>

⁴⁹ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σέλ. 14

⁵⁰ Ε.Γεωργίου «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας» Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 1999, Σελ. 190-195

⁵¹ <http://www.emvirona.gr/establishment.php>

⁵² <http://www.patris.gr/articles/17895?PHPSESSID=#.Uq9P69KZV4I>

⁵³ Λαγουδάκη - Σασλή Ε *Παλίμψηστον*, τεύχη 19/20, Ηράκλειο 2004-2006. <http://www.patris.gr/articles/100670?PHPSESSID=#.Uq9TJtKZV4J>

1. Μία Γενική Διεύθυνση Εποικισμού στη Μακεδονία διαιρούμενη σε τρεις υποδιευθύνσεις ανατολικής, κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας. Αυτές πάλι υποδιαιρούνται σε δεκατέσσερα 'Γραφεία Εποικισμού' που το καθένα διευθύνεται από ένα γεωπόνο
2. Μια Διεύθυνση στη δυτική Θράκη με τέσσερα Γραφεία. ⁵⁴
3. Μία επιθεώρηση στην Κρήτη με τέσσερα Γραφεία. ⁵⁵

Στις άλλες περιφέρειες που παρατηρείται μικρότερη οργάνωση. Το προσωπικό του κράτους αποτελεί τη βάση αυτού του μηχανισμού μαζί με υπαλλήλους και εργάτες κάθε κατηγορίας, τεχνικούς, γεωπόνους, μηχανικούς, υδραυλικούς, λογιστές. ⁵⁶

Μετά από αυτές τις γενικές πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση της ΕΑΠ, θα προσπαθήσουμε παρακάτω να δώσουμε μια πιο σαφή περιγραφή για τους τόπους εγκατάστασης, τις συνθήκες περίθαλψης, υγείας, εργασίας αλλά και της αντιμετώπισης από τους πολίτες στη χώρα.

⁵⁴ Εισήγηση του Μαλκίδη Θ. από το 3ο Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών στην Καβάλα με θέμα: Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Από την αρχαιότητα έως σήμερα
<http://www.ilak.org>

⁵⁵ Παλίμψηστον, τεύχη 19/20, Λαγουδάκη - Σασλή Ε. , , Ηράκλειο 2004-2006.
<http://www.patris.gr/articles/100670?PHPSESSID=#.Uq9TJtKZV4J>

⁵⁶ Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, Αθήνα, 1997, σελ. 18-20

Τόποι εγκατάστασης

Πολύ σημαντικό στοιχείο που οφείλουμε να αναφέρουμε εδώ, είναι η διαφορά στη σύσταση και τη γεωγραφική αλλαγή που υπέστησαν οι περιοχές της Ελλάδας ως αποτέλεσμα του χρέους της απορρόφησης μεγάλου όγκου νέου πληθυσμού. Στους παρακάτω πίνακες μπορούμε να δούμε αυτή την κατανομή στα έτη 1920 με 1928

Πίνακας 1⁵⁷

α/α		Διαμερίσματα		Απογραφή 1920		Απογραφή 1928		Αύξηση πληθυσμού
Πληθυσμός		Πυκνότητα κατά τχ		Πληθυσμός		Πυκνότητα κατά τχ		Απόλυτη %
1	Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	1.136.183	45,45	1.592.842	63,72	172.949		+15,22
2	Θεσσαλία	438.408	32,88	493.213	36,99	34.600		+8,01
3	Ιόνια Νησιά	198.070	103,08	213.157	110,93	12.056		+6,09
4	Κυκλάδες	122.347	47,42	129.702	50,27	2.857		+2,34
5	Πελοπόννησος;	934.094	41,92	1.053.327	47,27	93.914		+10,05
6	Μακεδονία	1.078.748	30,92	1.412.477	40,48	152.428		+21,13
7	Ήπειρος	292.954	31,33	312.634	33,43	15.827		+5,47
8	Νησιά Αιγαίου	260.058	67,58	307.734	79,97	4.721		+1,88
9	Κρήτη	346.584	41,82	386.427	46,63	30.171		+9,32
10	Δυτική Θράκη	209.443	24,06	303.171	34,82	14.264		+7,40
Σύνολο Ελλάδος		5.016.889	38,53	6.204.684	47,66	533.787		+11,60

⁵⁷ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος: Στατιστικά αποτελέσματα πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, εν Αθήναις 1933. Παρατίθεται και Ταβουλάρη Δ. «Χώροι εγκατάστασης προσφύγων στο χθες, ταυτότητες του σήμερα: Η περίπτωση Ποντίων και Κωνσταντινουπολιτών στην Καλλιθέα-Αττικής»

Πίνακας 2⁵⁸

Διαμερίσματα	Αριθμός Προσφύγων (1928)	Ποσοστό επί του προσφυγικού πληθυσμού
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	306.193	25,60
Θεσσαλία	34.659	2,84
Ιόνια Νησιά	3.309	0,27
Κυκλάδες	4.782	0,39
Πελοπόννησος;	28.362	2,32
Μακεδονία	638.253	52,24
Ήπειρος	8.179	0,67
Νησιά Αιγαίου	56.613	4,63
Κρήτη	33.000	2,77
Δυτική Θράκη	107.607	8,81
Σύνολο	1.221.849	100

Μέσα από τους παραπάνω πίνακες μπορούμε να αντιληφθούμε τους βασικούς χώρους εγκατάστασης.

Τα κριτήρια με τα οποία τα κατά τόπους εποικιστικά γραφεία επέλεγαν το χώρο για την εγκατάσταση των προσφύγων φαίνεται να ήταν οικονομικής και εθνικής και πολιτικής φύσεως.⁵⁹ Η δημιουργία αγροτικών προσφυγικών οικισμών αποσκοπούσε στην κάλυψη του κενού που είχαν δημιουργήσει οι απώλειες των πολέμων στους ενήλικους άνδρες αλλά και οι αποχώρηση των Τούρκων στην καλλιέργεια της γης. Κυρίως όμως ο στόχος ήταν η εθνική ομοιογένεια με την ενίσχυση του ελληνικού πληθυσμού και τη δημιουργία προσφυγικών οικισμών στις παραμεθόριες περιοχές για να δημιουργηθεί μια σταθερότητα σε αυτές τις περιοχές.⁶⁰

Μέχρι το 1928 δημιουργήθηκαν 2.085 αγροτικοί οικισμοί, στους οποίους εγκαταστάθηκαν 145.127 οικογένειες. Από αυτές, 87.084 εγκαταστάθηκαν από την ΕΑΠ σε 1.088 οικισμούς στη Μακεδονία, 41.828 σε 623 οικισμούς στη Θράκη και 4.962 σε 212 οικισμούς στην Κρήτη. Οι υπόλοιπες εγκαταστάθηκαν από την ΕΑΠ ή το κράτος σε διάφορες περιοχές της χώρας.⁶¹

Αξίζει να αναφέρουμε ότι από τις παραπάνω πηγές αντλούμε πληροφορίες και για τις συνθήκες ζωής των προσφύγων, που θα αναλύσουμε παρακάτω, καθώς αναφέρεται συχνά ότι αρχικά ζούσαν σε σχολικά κτήρια ή σκηνές και γίνονταν σε πολλές περιπτώσεις στόχοι ρατσιστικών αντιδράσεων.

⁵⁸ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος: Στατιστικά αποτελέσματα πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, εν Αθήναις 1933. Παρατίθεται και Ταβουλάρη Δ. «Χώροι εγκατάστασης προσφύγων στο χθες, ταυτότητες του σήμερα: Η περίπτωση Ποντίων και Κωνσταντινουπολιτών στην Καλλιθέα-Αττικής»

⁵⁹ Αφιέρωμα: Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, <http://www.tovoion.com>

⁶⁰ Μικρασιατική Ηχώ, Διμηνιαία έκδοση της Ενώσεως Σμυρναίων, έτος 51^ο, αρ.φύλλου 401, Ιούλιος-Αύγουστος 2009, Αθήνα, σελ. 10-11

⁶¹ Ελευθεροτυπία, Ιστορικά, 30/8/2001, σ. 20, Κοντογιώργη Έ., «Αγροτική εγκατάσταση»

Το Μεταξικό καθεστώς και η συμβολή του στην εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων

Έχουμε περιγράψει προηγουμένως τις πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν στην Μικρασιατική καταστροφή αλλά και αυτές που επικρατούσαν στην Ελλάδα όταν εισήλθαν οι πρόσφυγες. Θα κάνουμε μια σύντομη επαναφορά για να φτάσουμε στην 4^η Αυγούστου και στο φασιστικό καθεστώς του Μεταξά.

Η πολιτική κατάσταση είναι ταραγμένη, οι κυβερνήσεις αλλάζουν διαρκώς και δεν υπάρχει σταθερότητα. Οι ενδοιμπεριαλιστικές αντιθέσεις οξύνονται και προκαλούν τριγμούς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Παρά τις διαμάχες και τις προσπάθειες όλων για χειραγώγηση του λαού, τα αποτελέσματα μιλούν από μόνο τους. Το κράτος κοινωνικής πρόνοιας με την λειτουργία του ΙΚΑ, τα εργασιακά δικαιώματα, τη χρηματοδότηση έργων υποδομών στις προσφυγικές γειτονίες, η οικοδόμηση νέων προσφυγικών κατοικιών και ένα βιομηχανικό και γεωργικό όραμα θα αποτελέσουν βάση της ιδεολογίας που εξελίχθηκε ως συνέχεια της βενιζελικής.⁶²

Η 4^η Αυγούστου προσπάθησε να συνδυάσει την επιδίωξη της οικονομικής αυτάρκειας με τη σταθεροποίηση του επιπέδου εκμετάλλευσης της εργασίας ακόμη και με την βελτίωση της θέσης των εργαζομένων. Αυτό ταυτόχρονα σήμαινε φίμωση και καταστολή του συνδικαλιστικού κινήματος και προώθηση της κοινωνικής ειρήνης.

Την περίοδο 1936-1939 το βασιλομεταξικό καθεστώς οικοδομεί μια νέα σειρά προσφυγικών κατοικιών, 7.500 στον αριθμό, για την εξυπηρέτηση 15.000 προσφύγων. Η επιλογή της περιοχής έγινε με κριτήριο την αξία των οικοπέδων.⁶³

Οι καινούργιες πολυκατοικίες διαφέρουν από τις παλιές σε άνεση και πολυτέλεια. Οι νέες κατοικίες έχουν περισσότερους και καλύτερους από άποψη αρχιτεκτονικής χώρους.⁶⁴ Στο ίδιο κλίμα οικοδομούνται τα διώροφα σπίτια με εσωτερικά χωρίσματα και περισσότερη άνεση.

«Η μάχη της παράγκας έληξε με νίκη» πανηγυρίζει η εφημερίδα Σκριπ. Το Ελεύθερο Βήμα γράφει πως η υγιεινή και άνετη προσφυγική κατοικία είναι ο επίλογος ενός μεγάλου έργου μιας δεκαπενταετούς ηρωικής προσπάθειας που βελτιώνει την τύχη των προσφύγων⁶⁵. Το καλοκαίρι του 1939 θα κατεδαφιστούν οριστικά οι παράγκες και σε 3 έως 4 χρόνια θα εξαφανιστούν εντελώς⁶⁶.

Οι πρόσφυγες γνωστοί για την επιμέλεια τους και την υπομονή τους, κατάφεραν να οργανώσουν τη ζωή τους και με τα λίγα χρήματα και τη μεταξύ τους αλληλεγγύη να επιβιώσουν. Το ελληνικό κράτος τους απογοήτευσε, έφυγαν βίαια από τις πατρίδες τους, αφήνοντας πίσω νεκρούς και

⁶² Μαρκέτος Σ., Πως φίλησα το Μουσολίνι, Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού, Βιβλιοραμα, Αθήνα, 2006, σελ. 360

⁶³ Χατζηιωσήφ Χ. «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας» Αθήνα 2002

⁶⁴ Κ.Παλούκης «Αστική αποκατάσταση, οι προσφυγικοί οικισμοί» Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Οκτώβριος 2011

Η πάτρα του Μεσοπολέμου, Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων, Αθήνα 2006, Σελ 158-159

⁶⁵ *Ελεύθερον Βήμα*, 13/3/1939, Ε. Τζαμπουράκης Η προσφυγική στέγαση, ο επίλογος ενός μεγάλου έργου

⁶⁶ *Σκριπ*, 22/5/1939

περιουσίες. Περιπλανήθηκαν, αρρώστησαν, υπέφεραν , εργάστηκαν σκληρά και παρ' όλη τη προσπάθεια να αναστήσουν τη ζωή τους, η πολιτεία δεν κατάφερε να γίνει πραγματικός σύμμαχος

Η λειτουργία του ΙΚΑ τη δεκαετία του 1930 θα βελτιώσει σημαντικά την κατάσταση για τους εργάτες αλλά και τα φτωχά λαϊκά στρώματα των συνοικισμών που θα ενταχθούν στο νέο ασφαλιστικό σύστημα. Η παραγκούπολη με όλα τα προβλήματα της δίνει τη θέση της σε μια οργανωμένη και δομημένη πόλη, με πάρκα, στέγαση, εργασία, περίθαλψη, ασφάλεια, ύδρευση, ηλεκτροδότηση, οδοποιητικά έργα. Το προσφυγικό ζήτημα είναι η οξυμένη πλευρά του κοινωνικού ζητήματος στην Ελλάδα, που ωθεί το ελληνικό κράτος να υιοθετήσει πρόωρα σε σχέση με άλλες χώρες, δομές του κοινωνικού κράτους.

Έτσι η δεκαετία του 1930 τελειώνει με το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων και έχει φτάσει στην ολοκλήρωση του. Το προσφυγικό ζήτημα σφραγίζει ένα νέο είδος κοινωνικού συμβολαίου, σύμφωνα με κάποιους,⁶⁷ ανάμεσα στην άρχουσα τάξη και τους αρχόμενους. Στην πραγματικότητα η ταξική κοινωνία δεν άλλαξε, ούτε οι σχέσεις εκμεταλλευτών- εκμεταλλευόμενων.

⁶⁷.Χατζηιωσήφ Χ , *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β1,., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», 2002, Βιβλιόραμα, Αθήνα , σελ.18

Η αγροτική και αστική αποκατάσταση των προσφύγων

Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων

Η αγροτική αποκατάσταση βασίσθηκε στο Νομοθετικό Διάταγμα της 6ης Ιουλίου 1923.⁶⁸ Σχετικά με αυτό τον τομέα σημαντική υπήρξε η αγροτική μεταρρύθμιση. Οι δημόσιες γαίες μαζί με τα κτήματα διανεμήθηκαν στους κολίγους, στους πρόσφυγες και στους εργάτες γης.⁶⁹ Σημαντικός παράγοντας στην αγροτική μεταρρύθμιση υπήρξε η διαφορά που επικρατούσε μεταξύ γαιοκτημόνων και ακτημόνων⁷⁰.

Η έλευση και η αποκατάσταση των προσφύγων αποτέλεσε ένα επιπλέον έναυσμα για την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης,⁷¹ που ξεκίνησε το 1917, επί Βενιζέλου, η οποία ολοκληρώθηκε στη Θεσσαλία και την Παλαιά Ελλάδα μέχρι το 1926.⁷²

Με την μεταρρύθμιση, όπως ήταν αναμενόμενο, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση του αγροτικού πληθυσμού, των καλλιεργούμενων εκτάσεων και αύξηση του αγροτικού εισοδήματος.

Η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε το 1938. Θετική εξέλιξη ήταν τα εγγειοβελτιωτικά έργα, η δημιουργία γεωργικών συνεταιρισμών αλλά και η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929 με σκοπό τη χρηματοδότηση της γεωργικής παραγωγής.⁷³

Με βάση τους στόχους αλλά και τις αντικειμενικές συνθήκες που επικρατούσαν για την καλλιέργεια της γης, κρίθηκε και το ποιοι πρόσφυγες θα εγκατασταθούν που, ανάλογα με την πείρα και τη δυνατότητα καλλιέργειας συγκεκριμένων ειδών. Για παράδειγμα, καπνοκαλλιεργητές από τις περιφέρειες της Σμύρνης και της Νικομήδειας εγκαταστάθηκαν κυρίως στα εδάφη της ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, σηροτρόφοι σε κτήματα του Σουφλίου και της Έδεσσας, ενώ πρόσφυγες ειδικευμένοι στην καλλιέργεια της σουλτανίνας εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη.⁷⁴

Στους χώρους όπου τους εγκαθιστούσε η ΕΑΠ έπρεπε πέρα από το να τους δώσει γη, που ήταν άφθονη στις περιοχές που επέλεγε, να τους εξασφαλίσει και τα απαραίτητα για την καλλιέργεια των εδαφών και την επιβίωσή τους. Δίνονταν, λοιπόν, κάποια ζώα, δενδρύλλια και γεωργικά εργαλεία ως προσωρινή παραχώρηση.

Αυτή η ενέργεια ελάφρυνε για λίγο τους πρόσφυγες αλλά τα αρχικά έξοδα εγκατάστασης και τα δάνεια, τους οδήγησαν σε σοβαρές οικονομικές δυσκολίες μετέπειτα, ιδιαίτερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης του

⁶⁸ Κατσάπης, «Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το γενικό περίγραμμα», Πέρα από την καταστροφή, σελ.28

⁶⁹ Μαυρέα Κ. «Η αποτυχία της Δημοκρατίας» ΕΑΠ 1999, σελ. 268

⁷⁰ Χατζηιωσήφ Χ. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β1, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο» Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002 σελ. 307

⁷¹ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., *Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου*, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σελ. 16

⁷² Κόνιαρης Π., *Ιδιαιτερότητες στην εξέλιξη της ελληνικής γεωργίας*, Λάρισα 1993, σελ.18. στο Χαραλαμπίδης Μ. *Αγροφιλία, Αγροτική αναγέννηση, Νέα αγροτικότητα*, Αθήνα 2002, Γόρδιος

⁷³ Μαυρέα Κ. «Η αποτυχία της Δημοκρατίας» Σελ. 268-270

⁷⁴ Πληροφορίες από το ΙΜΕ, <http://www.ime.gr>

1929.⁷⁵ Περαν όμως η αυτού η συνολικότερη πολιτική των κυβερνήσεων, και τα οικονομικά μέτρα που πάρθηκαν, μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου, δυσχέραναν την οικονομική κατάσταση του ελληνικού λαού εν γένει και των προσφύγων.⁷⁶

Είναι αξιοσημείωτο το ζήτημα των αποζημιώσεων των προσφύγων που συζητούνταν εκείνη την περίοδο χωρίς όμως θετικό αποτέλεσμα για αυτούς.⁷⁷

Το 1930 διαλύθηκε η ΑΕΠ αλλά τα δάνεια των προσφύγων δεν παραγράφηκαν, εν αντιθέσει ανάλαβε η Αγροτική Τράπεζα να τα εισπράξει.

Αυτές οι δυσκολίες είχαν αντίκτυπο στην οικονομία της χώρας και έτσι το 1937 ορίστηκε νομοθετική ρύθμιση για τη μείωση των προσφυγικών χρεών.⁷⁸

⁷⁵ Ευελπίδης, Χ., «Η εξέλιξις της γεωργικής κρίσεως», *Αγροτική Οικονομία Α'*, 1935, σελ. 61.

⁷⁶ Ριζοσπάστης, 26/05/36

⁷⁷ Σκριπ. 17/06/1930

⁷⁸ Βεργόπουλος, Κ., Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας, Αθήνα 1975, σελ. 184-185.

Στατιστικά στοιχεία ⁷⁹

Παρατίθεται γενικός πίνακας των εγκατεστημένων οικογενειών και της γης που διατέθηκε είτε από την Επιτροπή είτε από το κράτος μέχρι τις 30/6/1926.

Ανά Περιοχή

Εγκατεστημένοι	Μακεδονία	Θράκη	Άλλες περιοχές	Σύνολο
Οικογένειες	116.403	16.546	14250	147.246
Άτομα	430.295	68.358	53.283	151.939

Προέλευση προσφύγων (οικογένειες)

Μικρά Ασία	33.254	1.960	10.614	45.825
Θράκη	20.616	11.141	1.253	42.010
Πόντος	36.605	1.059	1.892	39.556
Καύκασος	9.826	517	243	10.586
Βουλγαρία	6.244	1.535	200	7.979
Διάφοροι Τόποι	858	384	48	1.290
Σύνολο	116.403	16.596	14.250	147.249

Γη που διαχειρίστηκε η Επιτροπή (σε στρέμματα)

Είδος

Καλλιεργούμενη	3.676.945	627.102	397.476	4.701.543
Χέρσα	1.952.254	533.027	169.911	2.655.192
Σύνολο	5.629.219	1.160.129	567.387	7.356.735

⁷⁹ Οι πίνακες και τα στοιχεία παρατίθενται στο Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Επιμέλεια Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία ,1997.

Προέλευση

	Μακεδονία	Θράκη	Άλλες περιοχές	Σύνολο
Τουρκικές περιουσίες	4.388.106	600.226	285.849	5.274.181
Απαλλοτριώσεις	478.530	67.143	256.797	802.470
Κρατικές εκτάσεις	457.993	263.912	24.741	746.646
Νοικιασμένα	137.850	3.500	-	141.410
Διάφορες κατηγορίες	166.740	225.288	-	392.028
Σύνολο	5.629.219	1.160.129	567.387	7.356.735

Η κυβέρνηση εκχώρησε στην Επιτροπή ένα σύνολο γης περίπου 7.356.735 στρεμμάτων από τα οποία τα 4.701.543 ήταν καλλιεργήσιμα και τα υπόλοιπα χέρσα. Εξαιτίας της έλλειψης κτηματολογίου, αυτή η αποτίμηση είναι κατά προσέγγιση, αλλά το πιθανότερο δεν απέχει πολύ από την αλήθεια.

Η δημιουργία της Αγροτικής Κοινότητας

Η πρώτη φάση της αγροτικής εγκατάστασης είναι η συγκέντρωση ενός αριθμού οικογενειών με σκοπό την αναζήτηση κατάλληλης περιοχής. Λόγω του επείγοντος αλλά και του μεγέθους του εγχειρήματος, οι Υπηρεσίες δεν μπορούσαν πάντοτε να κατευθύνουν τους πρόσφυγες στις κατάλληλες περιοχές με βάση κάποιο γενικό σχέδιο.

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρούμε πληροφορίες για την εγκατάσταση πανελλαδικά. Αντλώντας πληροφορίες από την εγκατάσταση των προσφύγων στην Μακεδονία μπορούμε να εκφράσουμε την άποψη ότι υπήρχαν τόσο αμιγώς τόσο και μικτοί προσφυγικοί καταβολισμοί.⁸⁰

Σε πολλές περιπτώσεις, οι εκπρόσωποι των προσφύγων έκαναν περιοδεία σε διάφορες περιοχές με έξοδα της ΕΑΠ, μέχρι να ανακαλύψουν αυτό που ταίριαζε στην ομάδα τους. Μετά την επιλογή, προχωρούσαν στην υποβολή αιτήσεως στο Υπουργείο Γεωργίας, είτε απευθείας είτε μέσω της Επιτροπής.⁸¹

Η αίτηση εξεταζόταν και σε περίπτωση που γινόταν δεκτή, προσδιοριζόταν η αναγκαία έκταση, το είδος της αγροτικής εκμετάλλευσης και γενικά οι ανάγκες του οικισμού που επρόκειτο να ιδρυθεί. Όπως έχουμε αναφέρει ξανά, καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε οι ομάδες να δημιουργηθούν με πρόσφυγες της ίδιας προέλευσης αλλά και να εγκατασταθούν αντιστοίχως. Αυτό δεν ήταν εφικτό σε πολλές περιπτώσεις και όπως θα δούμε και παρακάτω υπήρχαν αντιπαλότητες ανάμεσα στους πρόσφυγες αλλά κυρίως ανάμεσα σε πρόσφυγες και παλιούς κατοίκους.

Από τόπο σε τόπο και από ομάδα σε ομάδα, διαφοροποιείται η έκταση που δίνεται. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Δυτικής Θράκης η απονομή για την καλλιέργεια δημητριακών κυμαίνεται από 25 έως 50 στρέμματα. Στην κοιλάδα του Έβρου όμως, όπου τα λιβάδια πλημμυρίζουν το χειμώνα και λιπαίνονται από τις αποθέσεις, η απονομή είναι μόνο 15 στρέμματα. Στη Μακεδονία κυμαίνεται από 40 έως 60 στρέμματα, στην Ήπειρο από 35 έως 40 και στη Θεσσαλία από 60 έως 80.⁸²

Οι διαφοροποιήσεις αυτές και η ανεπάρκεια εδαφών πολλές φορές μπορεί να εντοπιστεί στους εξής δύο παράγοντες: στο ότι η αγροτική μεταρρύθμιση που προηγήθηκε έδωσε μεγάλες εκτάσεις γης στους γηγενείς αγρότες⁸³ και στο ότι πολλοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε εκτάσεις που εγκαταλείφθηκαν από λιγότερους αριθμητικά ανταλλάξιμους Μουσουλμάνους.⁸⁴

Για την επιβίωσή τους οι πρόσφυγες καλλιεργούν τη γη. Πρωτοστατούν και εμπνέουν με νέες μεθόδους και τους ντόπιους αγρότες, προσπαθούν να βελτιώσουν την ποιότητα του εδάφους αλλά και την ποιότητα και ποσότητα της παραγωγής. Εισήχθησαν εκείνη την περίοδο νέες

⁸⁰ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία, στην εποποιία, Επιμέλεια: Κολιόπουλος Σ. Ι. και Μιχαηλίδης Δ. Ι., σελ. 93-262

⁸¹ Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Επιμέλεια Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, 1997, σελ. 43

⁸² Ο.π

⁸³ Μποζιάρης Α., Αγροτική Τράπεζα και Αγροτική Ανάπτυξη στην Ελλάδα, σελ. 11 (Διπλωματική εργασία)

⁸⁴ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=491581>

καλλιέργειες ή επεκτάθηκαν οι παλιές όπως καπνός, βαμβάκι, σταφίδα, αμπέλι.⁸⁵

Σε περισσότερες από μία περιοχές στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Θεσσαλία, όπου οι ντόπιοι εξακολουθούν να εφαρμόζουν τη μέθοδο της αγρανάπαυσης, οι πρόσφυγες εισάγουν τρόπους εντατικής καλλιέργειας. Όσοι μάλιστα από αυτούς έχουν τα μέσα, χρησιμοποιούν βιομηχανικά λιπάσματα τα οποία ανακατεύουν με κοπριά, για να βελτιώσουν την ποιότητα του εδάφους.⁸⁶ Αυτό αποτελεί πρωτοτυπία στον τρόπο καλλιέργειας καθώς μέχρι τότε οι αγρότες απλά έκαιγαν και δεν χρησιμοποιούσαν την κοπριά.

Γενικά κατά κοινή ομολογία η εγκατάσταση των προσφύγων οδήγησε σε άνθηση της αγροτικής οικονομίας στην Ελλάδα αλλά και σε νέες μεθόδους οργάνωσης της καλλιέργειας και της παραγωγής μέσω συνεταιρισμών.⁸⁷

⁸⁵ Εισήγηση του Μαλκίδη Θ. από το 3ο Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών στην Καβάλα με θέμα: *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Από την αρχαιότητα έως σήμερα, Οι Θράκες πρόσφυγες του 1922 στους Νομούς Έβρου και Καβάλας*, σελ. 52.

<http://www.ilak.org>

⁸⁶ Συλλογικό, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Επιμέλεια Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, 1997, σελ. 37-40

⁸⁷ Ο.π., σελ. 91-95

Το ζήτημα της κατοικίας και των υποδομών

Πέρα από την εύρεση εργασίας, για τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στις αγροτικές περιοχές, μείζουσας σημασίας ήταν η ανάγκη εύρεσης στέγης. Δυστυχώς, όπως φάνηκε από την πρώτη στιγμή τα σπίτια των μουσουλμάνων που εγκαταλείφθηκαν, στην ανταλλαγή πληθυσμών, ήταν πολύ λιγότερα από αυτά που χρειαζόντουσαν για να μείνουν οι Έλληνες.

Λόγω της έλλειψης αυτής έπρεπε να χτιστούν νέα ή να αναμορφωθούν τα παλιά οικήματα κύρια με την προσωπική δουλειά των προσφύγων και γενικά της κοινότητας. Οι πρώτες κατοικίες ήταν ουσιαστικά παράγκες μικρές με ξύλινο σκελετό και λαμαρίνες.⁸⁸

Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα αυτό, η ΕΑΠ προχώρησε στην οικοδόμηση 51.718 κατοικιών στον αγροτικό χώρο. Τα σπίτια αυτά αποτελούνταν συνήθως από δύο δωμάτια, στάβλο και αποθήκη, οικοδομήθηκαν είτε με το σύστημα της ανάθεσης του έργου σε εργολάβους είτε με την προσωπική εργασία των ίδιων των προσφύγων.⁸⁹

Με αυτό τον τρόπο προσπάθησαν αρχικά να λύσουν το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων. Έπρεπε, όμως, συνάμα, να ασχοληθούν με ένα ακόμη πιο σοβαρό ζήτημα που η εξάλειψη του δεν θα ήταν εύκολη. Το ζήτημα της έλλειψης έργων υποδομής. Υπάρχουν δύο πτυχές σε αυτό το σοβαρό ζήτημα, από τη μία η βελτίωση των συνθηκών στους προσφυγικούς οικισμούς αλλά και η ανάπτυξη της γεωργίας.

Η πρώτη περίπτωση αφορά σε μέτρα που πάρθηκαν με την κατασκευή γεφυρών, υδραγωγείων και δρόμων.⁹⁰ Η δεύτερη περίπτωση αφορά σε αγορά μηχανημάτων για τον εκσυγχρονισμό της παραγωγής αλλά

⁸⁸ Morgenthau H., «Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης», , Αθήνα 1994, Τροχαλία, σελ 337-338

⁸⁹ <http://www.ime.gr>

⁹⁰ Σίδερης, Α., Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξαν εκατονταετίαν 1833-1933 ,Αθήναι 1934, σελ. 214.

και ίδρυση οργανισμών για την μελέτη και τη δοκιμή υλικών και μεθόδων για τον ίδιο σκοπό.⁹¹

• Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων

Από την άλλη η αστική αποκατάσταση των προσφύγων αποδείχθηκε πιο δύσκολη από την αγροτική.⁹² Πιο συγκεκριμένα συνάντησε εμπόδια λόγω του μεγάλου αριθμού των προσφύγων αλλά και των λίγων μουσουλμανικών σπιτιών στις πόλεις, που έμειναν άδεια από την ανταλλαγή και μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την εγκατάστασή τους.

Αστοί θεωρήθηκαν όσοι έμεναν σε αστικά κέντρα και δούλευαν σε αστικά επαγγέλματα πριν την προσφυγιά.⁹³ Η αστική αποκατάσταση αφορούσε κυρίως στη στέγαση και όχι στη μέριμνα εύρεσης εργασίας.⁹⁴ Αρκετοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας φτιάχνοντας συνοικισμούς όπως της Νέας Σμύρνης, της Κοκκινιάς ή της Καισαριανής στην Αθήνα και στον Πειραιά, όπως της Καβάλας οι «Χίλια», «Δεκαοκτώ» και «Πεντακόσια»⁹⁵ ή ο συνοικισμός της Νέα Ιωνίας στο Βόλο⁹⁶. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η περιουσιακή κατάσταση των προσφύγων, όσοι εκ των οποίων είχαν οικονομική δυνατότητα έχτισαν δικά τους σπίτια⁹⁷.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάννης το 1924, οι πρόσφυγες συνειδητοποίησαν ότι δεν θα επέστρεφαν στις πατρίδες τους, και έτσι προσπάθησαν να δημιουργήσουν ευνοϊκότερες συνθήκες για την καθημερινή τους διαβίωση και προσπάθησαν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία.⁹⁸ Αυτό δεν ήταν εύκολο. Τα ήθη και οι συνήθειες των προσφύγων δημιούργησαν αντιδράσεις στους Ελλαδίτες.

Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας καθώς πολλοί από αυτούς ήταν εύρωστοι οικονομικά και μορφωμένοι. Είχαν γνώση νέων μεθόδων καλλιέργειας των χωραφιών αλλά και για την λειτουργία της κτηνοτροφίας και του εμπορίου. Με τις γνώσεις που είχαν και τη διάθεση για δουλειά βοήθησαν στην εξέλιξη της βιομηχανίας και βιοτεχνίας.⁹⁹

⁹¹ Morgenthau H, «Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης», , Αθήνα 1994, Τροχαλία, σελ. 380

⁹² *Ελευθεροτυπία*, 30/08/2001 Κοντογιώργη Ε. «Αγροτική Εγκατάσταση», , Σελ. 20

⁹³ Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, *Διατάξεις αφορώσαι την πρόνοιαν και αστικήν εγκατάστασιν των Προσφύγων*, Αθήνα, 1926, σελ. 147.

⁹⁴ Λεοντίδου, Λ., *Πόλεις της σιωπής: εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Αθήνα, 1989, σελ. 166.

⁹⁵ <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=488032>

⁹⁶ <http://www.diki.gr/museum/EL/city/chronos.asp?year=1923A>

⁹⁷ Βώρου Κ., Φ. «Μικρασιατικός Πόλεμος», *Θέμα Νεώτερης και σύγχρονης Ιστορία από τις πηγές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992, σελ. 398

⁹⁸ Γεωργίου Ε. «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας» Σελ.191

⁹⁹ Χατζηιωσήφ Χ. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β1,., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο» Βιβλιόραμα, Αθήνα , 2002 Σελ. 307

Άλλος ένας τομέας που διέπρεψαν ήταν ο πολιτισμός. Μικρασιάτες ζωγράφοι, μουσικοί, λογοτέχνες πλούτισαν με το έργο τους τον χώρο του ελληνικού πνεύματος

Πρωταγωνιστικό ρόλο ακόμη, διεκδίκησαν και στις εξελίξεις στον πολιτικό τομέα και στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω.

Οι προσφυγικές κατοικίες των αστών προσφύγων

Το πρόβλημα της στέγασης στα αστικά κέντρα υπήρχε και πριν το 1922, οξύνθηκε όμως μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την εισροή του μεγάλου αριθμού προσφύγων.

Όπως αναφέραμε παραπάνω κάποιοι πρόσφυγες ήταν εύποροι και έχτισαν δικά τους σπίτια ενώ κάποιοι άλλοι είχαν τη δυνατότητα να νοικιάσουν κατοικία.¹⁰⁰ Η συντριπτική πλειονότητα στεγάστηκε είτε σε σπίτια και δωμάτια που επιτάχθηκαν ¹⁰¹από την κυβέρνηση είτε σε συνοικισμούς που έχτισε η ΕΑΠ και το υπουργείο Πρόνοιας. Υπήρχαν, βέβαια, και αυτοί που έμειναν σε αυτοσχέδιες παράγκες, σε όσα σημεία υπήρχε διαθέσιμος χώρος στις παρυφές των πόλεων.¹⁰² Συνοικίες ολόκληρες από παραπήγματα αναπτύχθηκαν απρογραμματίστα και χωρίς να δημιουργηθούν οι στοιχειώδεις υποδομές.¹⁰³

¹⁰⁰ Αιγίδης Α.Ι. Η Ελλάδα χωρίς τους πρόσφυγες: ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος, Αθήναι 1934, σελ. 93.

¹⁰¹ Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα, Επιστημονικό Συμπόσιο, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997, σελ 74-78

¹⁰² Ριζοσπαστης, 04/06/1933

¹⁰³ Ριζοσπαστης, 27/10/1930

Στο διάστημα 1924-1930 στην Αθήνα και τον Πειραιά οικοδομήθηκαν γύρω στις προσφυγικές κατοικίες για την κάλυψη των αναγκών περίπου 15.000 προσφύγων.¹⁰⁴ Στόχος της ΕΑΠ ήταν να χτιστούν όσο το δυνατόν περισσότερα σπίτια με το μικρότερο δυνατό κόστος και στο συντομότερο διάστημα, προκειμένου να φύγουν οι πρόσφυγες από τις παράγκες και τις αποθήκες.

Τα περισσότερα είναι μονώροφα ή διώροφα κτίσματα, λίγο υπερυψωμένα από το έδαφος, ανεξάρτητα ή ανά δύο. Έχουν ένα ή δύο δωμάτια και αποχωρητήριο, και καλύπτονται με κεραμοσκεπή. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι συνήθως από λιθοδομή και τα εσωτερικά χωρίσματα από τούβλα. Σε κάθε κατοικία παρεχόταν ένα τμήμα οικοπέδου για κήπο ή για μελλοντική επέκταση από τους ίδιους τους πρόσφυγες.¹⁰⁵ Η μικρή επιφάνεια και η προσπάθεια για μείωση του κόστους οδηγούν σε αυστηρή τυποποίηση.

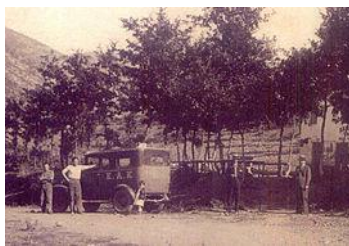
Τα προσφυγικά συγκροτήματα όμως που χτίζονται μετά το 1930 στην Αθήνα και το Πειραιά αντικατοπτρίζουν τις νέες αντιλήψεις για τη λαϊκή κατοικία αλλά και τα νέα αρχιτεκτονικά ρεύματα.¹⁰⁶ Διώροφες και τριώροφες πολυκατοικίες χτίζονται στο Δουργούτι, τη Δραπετσώνα, την Καλλιθέα, την Καλογρέζα, την Κοκκινιά, την Νέα Κυδωνία (Αιγάλεω), τη λεωφόρο Αλεξάνδρας και το Περιστέρι.

Γύρω από τις κατοικίες γίνεται προσπάθεια να διαμορφωθεί ένα ευχάριστο περιβάλλον με πράσινους χώρους αναψυχής, αθλητισμού και ψυχαγωγίας, κάτι που μπορούμε να δούμε και σήμερα στους οικισμούς αυτούς.

¹⁰⁴ Συλλογικό, Ιστορία της Μικράς Ασίας, οι πρόσφυγες στην Ελλάδα εγκατάσταση και ενσωμάτωση, Ελευθεροτυπία, 2011, όπως αναρτήθηκε σε <http://raskolnikovgr.blogspot.gr>

¹⁰⁵ Πληροφορίες μέσα από άρθρα που αναρτήθηκαν στο <http://www.greekarchitects.gr>

¹⁰⁶ Ο.π

Το μικρό μέγεθος των προσφυγικών συνοικισμών της Αττικής δεν οδήγησε βέβαια στη δημιουργία μεγάλων οικισμών, όμως βοήθησε στη δημιουργία γειτονιάς και στη σύσφιξη των δεσμών των κατοίκων. Δυσκόλεψε παράλληλα όμως, την ένταξη των προσφύγων στο κοινωνικό σύνολο.

Οι περισσότεροι συνοικισμοί, σταδιακά, εξελίσσονται σε βιομηχανικές κοινότητες. Γύρω από αυτούς δημιουργούνται μεγάλα εργατικά προάστια, όπως στον Πειραιά¹⁰⁷, η Κοκκινιά, η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι αλλά και γύρω από την Αθήνα: ο Βύρωνας, η Καισαριανή και η Νέα Ιωνία¹⁰⁸, τα οποία αναπτύσσουν έντονη δραστηριότητα στο χώρο της ταπητουργίας, της κλωστοϋφαντουργίας και όχι μόνο. Σε μεγάλο βαθμό η εκβιομηχάνιση της περιοχής της πρωτεύουσας από την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και έως το Β' Παγκόσμιο πόλεμο μπορεί να αποδοθεί στους πρόσφυγες.

Οι προσφυγικές συνοικίες περιτριγυρίστηκαν αμέσως από νέες βιομηχανίες. Συνέβη δηλαδή το αντίστροφο από ότι συμβαίνει συνήθως όπου προηγείται η δημιουργία μιας μεγάλης βιομηχανικής μονάδας και ακολουθεί η ανέγερση κοντά σε αυτή εργατικού οικισμού.

¹⁰⁷ <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=8>

¹⁰⁸ <http://www.neaionia.gr/Inner.aspx?LangID=1&FolderID=dfcc0295-c298-41ce-8181-1756426fc939>

Το ζήτημα της επαγγελματικής αποκατάστασης

Ο βασικός στόχος που έπρεπε να επιτευχθεί ήταν να σταματήσουν οι πρόσφυγες να χρήζουν περίθαλψης αλλά απεναντίας να γίνουν οικονομικά ανεξάρτητοι και αυτοσυντήρητοι.¹⁰⁹

Η ιδιωτική πρωτοβουλία εκδηλώθηκε κυρίως μέσα από τη δημιουργία εργοστασίων. Όπως τονίσαμε και πιο πάνω, για την ελληνική βιομηχανία αστοί και αγρότες πρόσφυγες φάνηκαν πολύ χρήσιμοι γιατί συνέβαλαν στην ανάπτυξή της. Η αγρότες πρόσφυγες αύξησαν την καλλιέργεια και έτσι αυξήθηκε και η ζήτηση για χημικά λιπάσματα, μηχανήματα και γεωργικά εργαλεία.

Ακόμη χαρακτηριστικά για την βιομηχανική ανάπτυξη, μπορούμε να αναφέρουμε ότι το 1926, αναπτύχθηκαν ραγδαία τα εργοστάσια αλλά και συνάμα ο αριθμός των εργαζομένων σε αυτά.¹¹⁰ Η ανάπτυξη αυτή παρατηρήθηκε κυρίως στην παραγωγή οικοδομικών υλικών, λόγω των αναγκών οικοδόμησης τα πρώτα χρόνια γι αυτό και μεγάλος αριθμός προσφύγων απασχολήθηκε σε εργασίες που είχαν να κάνουν με αυτή τη δραστηριότητα της συγκεκριμένης περιόδου. καθώς και ως εργάτες στα μεγάλα δημόσια έργα της εποχής.

Όπως αναφέραμε και αρχικά, το 1,5 εκατομμύριο περίπου των προσφύγων που κατέφυγε στην Ελλάδα, έφερε μαζί του την εμπειρία και τη γνώση της δουλειάς και σίγουρα τους ακολούθησε η ανάγκη για επιβίωση και εργασία. Έτσι μπορούμε να δούμε, ουσιαστικά, αυτή την περίοδο το ελληνικό βιομηχανικό προλεταριάτο να δημιουργείται και να αυξάνεται. Μπορούμε να δούμε να εμφανίζονται κλάδοι της παραγωγής είτε άγνωστοι στην Ελλάδα είτε σε εμβρυακό ακόμα στάδιο.

Νέα κεφάλαια επενδύθηκαν από πρόσφυγες επιχειρηματίες που είχαν τη δυνατότητα να τα μεταφέρουν στην Ελλάδα. Σύμφωνα με υπολογισμούς του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, την τετραετία 1923-1927 οι συναλλαγματικές καταθέσεις των προσφύγων στην ΕΤΕ υπολογίζονταν περίπου σε 130.000.000 χρυσές λίρες και κάπου 100.000.000 στις υπόλοιπες τράπεζες.¹¹¹

Στην πραγματικότητα, η ανάπτυξη που σημειώθηκε οφείλεται στην ανάγκη των προσφύγων για επιβίωση, ανάγκη που μετέτρεψε τους πρόσφυγες σε φτηνό, ευέλικτο αλλά και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό.¹¹² Ωστόσο, η βιομηχανική αυτή ανάπτυξη ήταν πρόσκαιρη, καθώς βασιζόταν σε μία συγκυρία και στις ανάγκες που δημιουργήσε, όπως για παράδειγμα της κατοικίας. Σημαντικό ακόμη στοιχείο είναι ότι από την πλευρά του κράτους ελάχιστα υποστηρίχτηκαν οι αστικές δραστηριότητες των προσφύγων.¹¹³

¹⁰⁹ Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, Διατάξεις αφορώσαι την πρόνοιαν και αστικήν εγκατάστασιν των Προσφύγων, Αθήνα, 1926, σελ. 147.

¹¹⁰ Δακούρα-Βογιατζόγλου Ο., ανεύρεση μέσα από το <http://www.viokliron.gr/>

¹¹¹ Δρίτσα, Μ., «Πρόσφυγες και εκβιομηχάνιση» παρατήθεται στο Βερέμης, Θ. – Γουλιμή, Γ., Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία–οικονομία–πολιτική στην εποχή του, Αθήνα, 1989, σελ. 53.

¹¹² Αιγίδης Α.Ι. Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες: ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος, Αθήνα 1934, σελ. 121.

¹¹³ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σελ. 17

Η ανάπτυξη της βιομηχανία στην Ελλάδα

Μεγάλος αριθμός βιομηχανιών ιδρύθηκε από τους πρόσφυγες, και στα χωριά αλλά και στις πόλεις. Η πιο σημαντική είναι αυτή της παραγωγής χαλιών. Αναζητώντας στοιχεία στην ιστορία διαπιστώνουμε ότι οι Έλληνες των χωριών και των πόλεων ανέπτυξαν ορισμένες οικοτεχνίες, ιδιαίτερα της παραγωγής ασπρόρουχων, ρουχισμού γενικά και χαλιών.¹¹⁴

Το μαλλί προερχόταν από τα κοπάδια των προβάτων που ήδη υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο και αυτό έκανε την παραγωγή πιο εύκολη. Η παραγωγή του νήματος και η ύφανση ήταν μια γυναικεία δουλειά.¹¹⁵

Η χρονιά πάντως που εγκαινιάστηκε πραγματικά η παραγωγή χαλιών στην Ελλάδα είναι το 1923, όταν έφτασαν οι μεγάλες μάζες των Μικρασιατών προσφύγων. Υπολογίζεται ότι 30.000 γυναίκες και κορίτσια ασχολούνταν επαγγελματικά στις πατρίδες τους με την ύφανση χαλιών. Επίσης ανάμεσα στους πρόσφυγες υπάρχουν πολλοί σχεδιαστές χαλιών, βαφείς, ειδικοί στις ποιότητες καθώς και πρώην εργοστασιάρχες.¹¹⁶ Δεν χρειάστηκε πολύς χρόνος για να ξαναμπούν αυτοί οι άνθρωποι στην παραγωγή, πόσο μάλλον στο κομμάτι της ταπητουργίας που μπορεί να αναπτυχθεί σταδιακά και στην αρχή δε χρειάζεται μεγάλο κεφάλαιο.

Ο εξοπλισμός είναι απλός. Βασικό εργαλείο είναι ο ξύλινος αργαλειός, για τον οποίο χειρίζονται συνήθως τρεις γυναίκες. Πρώτες ύλες είναι ο σπάγκος, το μαλλί και τα χρώματα.¹¹⁷

Πέρα από την ταπητουργία πολλοί πρόσφυγες από τον Πόντο είναι εξαιρετικοί χύτες και χαλκουργοί.¹¹⁸ Σε πολλές από τις αγροτικές εγκαταστάσεις, οι Πόντιοι δουλεύουν το χαλκό στο χρονικό διάστημα μεταξύ των καλλιεργητικών περιόδων. Τα εργαλεία τους είναι πρωτόγονα και η εργασία γίνεται με το χέρι. Ο χαλκός τήκεται, χρωματίζεται και σχηματοποιείται στο ίδιο εργαστήριο. Με αυτό, λοιπόν, τον τρόπο, αναπτύσσεται και η χαλκουργία στην Ελλάδα.¹¹⁹

Οι πρόσφυγες επιδίδονται και σε πολλές άλλες οικοτεχνίες, όπως είναι η κεντητική και η υφαντουργία. Πάντως οι περισσότερες από αυτές δεν εξασφαλίζουν τους αναγκαίους πόρους για τα προς το ζην.

¹¹⁴ Σπυροπούλου Σ, Η παραδοσιακή οικογένεια και η παραδοσιακή οικιακή οικονομία στο νομό Καστοριάς, Αθήνα, 2005, σελ.183

¹¹⁵ Κανταρακή, Μ., Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στη βιομηχανική υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Αθήνα, 2001,σελ. 198

¹¹⁶ Δάγκας, Α. Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: Οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, 1912-1940, σελ. 28, 95

¹¹⁷ <http://www.ioakeimidis.gr/i-istoria-tis-oikogeneias>

¹¹⁸ Αλιμονακή Ε. Χ., Το κόσμημα, η ιστορία, ο σχεδιασμός και οι μέθοδοι παραγωγής του, Αθήνα, 2003, σελ. 38-40

¹¹⁹ <http://www.elexalko.gr>

Στατιστικά στοιχεία για την οικοδόμηση κατοικιών σε αστικές και αγροτικές περιοχές., την απασχόληση και την οικονομική δραστηριότητα¹²⁰

Αριθμός κατοικιών που κτίστηκαν από την ΕΑΠ

Αθήνα-Πειραιάς	9.347
Παλιά Ελλάδα και Νησιά	1.518
Μακεδονία	1.426
Θράκη	4.409
Σύνολο	16.700

Το σύνολο των ακινήτων περιουσιών που παραδόθηκαν με τη σύμβαση που υπογράφηκε στις 5 Μαΐου 1925 μεταξύ του ελληνικού κράτους και της Εθνικής Τράπεζας

Αστικά ακίνητα	39.519
Αγροτικές περιουσίες	11.433
Σύνολο	50.952

Η απασχόληση στους συνοικισμούς Βύρωνα, Καισαριανής, Ν. Ιωνίας και Κοκκινιάς

	Κάτω των 16 ετών		Άνω των 16 ετών	
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	Γυναίκες
Βύρωνα	1.478	1.580	2.392	4.479
Καισαριανή	1.947	1.938	2.367	4.268
Νέα Ιωνία	3.031	3.039	4.030	6.360
Κοκκινιά	5.685	5.292	7.240	11.668
Σύνολο στο τέλος του 1926	12.171	11.849	16.029	26.175

Η εισαγωγική και εξαγωγική δραστηριότητα μεταξύ του 1922 και του 1925

	Εισαγωγές	Εξαγωγές
1922	3.085 δις. δρ	2.485 δις. δρ
1923	6.035 δις. δρ	2.545 δις. δρ
1924	8.058 δις. δρ	3.276 δις. δρ
1925 (1 ^ο τρίμηνο)	2.484 δις. δρ	1.005 δις. δρ

¹²⁰ Οι πίνακες παρατίθενται στο Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Επιμέλεια Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, 1997, σελ. 143-148, και στο Γιαννακόπουλος Γ., Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες, η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες, Ελληνικά Γράμματα 2003

Η παραγωγή μάλλινων προϊόντων και υφασμάτων

1922	1.400.000 μέτρα
1923	1.000.000 μέτρα
1924	1.300.000 μέτρα
1925	2.200.000 μέτρα

Οι μεταβολές στον τομέα των δομικών υλικών.

	Τσιμέντο (παραγωγή σε τόνους)	Εισαγωγή (σε τόνους)
1922	37.000	908
1923	36.000	9.500
1924	55.000	25.000
1925 (8μηνο)	60.000	43.137

Η παραγωγή τούβλων, πλακιδίων και ασβεστόλιθου

	Τούβλα (αριθμός)	Πλακάκια (αριθμός)	Ασβεστόλιθος (στατήρες των 5κ.)
1922	120.000.000	25.000.000	1.500.000
1923	130.000.000	27.000.000	2.000.000
1924	170.000.000	30.000.000	2.000.000
1925	184.000.000	33.000.000	2.500.000

Εισαγωγή μηχανολογικού εξοπλισμού.

1923	4,466 τόνοι
1924	9.503 τόνοι
1925 (τρεις πρώτοι μήνες)	4.019 τόνοι

Η υγειονομική κατάσταση και μέριμνα για τους πρόσφυγες

Περιγράψαμε προηγουμένως τις συνθήκες εγκατάστασης και τους τομείς εργασίας των προσφύγων της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε και να μην αναφερθούμε στην κατάσταση της υγείας των προσφύγων. Ερχόμενοι έπειτα από τον ξεριζωμό τους από τις πατρίδες τους, πέραν του ψυχολογικού σοκ που είχαν υποστεί, βίωναν και άσχημη σωματική, φυσική κατάσταση.¹²¹

Μεγάλο ποσοστό των ξεριζωμένων ήταν ηλικιωμένοι και παιδιά, ομάδες δηλαδή, υψηλού κινδύνου για την μεταφορά και εμφάνιση ασθενειών αλλά και κινδύνου θνησιμότητας.¹²² Ακόμη, βασικός παράγοντας για την εμφάνιση ασθενειών ήταν ότι οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε περιοχές που μαστίζονταν κύρια από την ελονοσία¹²³ λόγω των ποταμιών, των λιμνών και γενικότερα των στεκούμενων νερών, που προσεγγίζουν σμήνη κουνουπιών.

Μπορούμε να εντοπίσουμε την ασθένεια σε ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου και της Ακαρνανίας, στην Κρήτη και στη Θράκη. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα εντοπίζεται στη Μακεδονία λόγω, ακριβώς, των παραπάνω συνθηκών.

Τα προβλήματα όμως ήταν πολλά και δεν περιορίζονταν στην ελονοσία, ούτε είχαν σαν μόνη αιτία την περιοχή εγκατάστασης. Ο υποσιτισμός και η σκληρή εργασία των προσφύγων¹²⁴ έπαιξε καθοριστικό ρόλο καθώς με την ταλαιπωρία που είχαν υποστεί ή έλλειψη διατροφής ή καλής και αρκετής τροφής και η κούραση αποτέλεσαν παράγοντες εμφάνισης ή υποτροπής ασθενειών. Η στέγαση επίσης, οι τρώγλες στις οποίες έμεναν οι πρόσφυγες αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση της φυματίωσης.¹²⁵

Το μεγαλύτερο πρόβλημα, όμως, είχε να κάνει με την έλλειψη έργων υποδομής, η συλλογή των απορριμμάτων, τα ανύπαρκτα ή προβληματικά δίκτυα ύδρευσης αλλά και το ανύπαρκτο αποχετευτικό σύστημα¹²⁶, έκαναν τους συνοικισμούς σε αγροτικές αλλά και αστικές περιοχές, τεράστιες εστίες μόλυνσης.

Οι συνέπειες όλων των παραπάνω δεν άργησαν να φανούν. Τον Οκτώβριο του 1923 και σε σύνολο 14.000 ατόμων που ζούσαν σε προσωρινούς καταυλισμούς κοντά στη Θεσσαλονίκη, αναφέρθηκαν 5.207 κρούσματα ελονοσίας, από τα οποία τα 320 υπήρξαν θανατηφόρα. Στην ύπαιθρο κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών του 1923, η θνησιμότητα ανάμεσα στους ασθενείς πρόσφυγες έφτασε το 45%. Το 70% των θανάτων οφειλόταν στην ελονοσία ενώ το 25% στον τυφοειδή και παρατυφοειδή πυρετό και τη δυσεντερία και το 5% σε διάφορες άλλες αιτίες.

¹²¹ Σκριπ, 01/10/1924

¹²² Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Αθήνα, 1993, σελ. 321.

¹²³ ΕΑΠ, Εποικισμός Μακεδονίας-Θράκης, Υγειονομική Υπηρεσία, Περίληψις πεπραγμένων υγειονομικής υπηρεσίας 1925-1929, Αθήνα, 1929, σελ. 4. μέσα από το <http://asiaminor.ehw.gr>

¹²⁴ Οικονομόπουλος, Ν., Η φυματίωση ως κοινωνική νόσος και τα ενδεικνύμενα μέτρα προς καταπολέμησιν αυτής, Αθήνα, 1930, σελ. 28. μέσα από το <http://asiaminor.ehw.gr>

¹²⁵ Οικονομόπουλος, Ν., Η οργάνωσις του αντιφυματικού αγώνος: αι ενδεικνυόμεναι κατευθύνσεις από ιατρικής, κοινωνικής και οικονομικής απόψεως, Αθήνα, 1936, σελ. 6. μέσα από το <http://asiaminor.ehw.gr>

¹²⁶ Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Αθήνα, 1993, σελ. 324

Τον Ιανουάριο του 1924 στη Μηχανιώνα, το 1/10 των παιδιών είχε πεθάνει, ενώ οι γέροντες είχαν σταματήσει εντελώς. Η κατάσταση ήταν η ίδια τους πρώτους έξι μήνες του 1924. Στη Χαλκιδική, τα Γιαννιτσά, το Κιλκίς, την Κατερίνη και τις Σέρρες το 1/5 των προσφύγων πέθανε.¹²⁷

Κατά τη διάρκεια του πρώτου τριμήνου της δραστηριότητας τους (Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1925) οι υγειονομικές υπηρεσίες περιέθαλψαν 36.350 άτομα.

1)	Ελονοσία	25.734	Θάνατοι	121
2)	Φυματίωση	254	Θάνατοι	25
3)	Τύφος-δυσεντερία	716	Θάνατοι	37

Κατά το δεύτερο τρίμηνο (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1925) περιέθαλψαν 28.012 άτομα και σημειώθηκαν 380 θάνατοι.

1)	Ελονοσία	19.098	Θάνατοι	101
2)	Φυματίωση	224	Θάνατοι	51
3)	Τύφος-δυσεντερία	337	Θάνατοι	29

Κατά το τρίτο τρίμηνο (Ιανουάριος-Μάρτιος 1925) περιθάλφθηκαν 19.924 άτομα και σημειώθηκαν 390 θάνατοι. Αναφέρονται οι εξής περιπτώσεις:

1)	Ελονοσία	9.128	Θάνατοι	37
2)	Φυματίωση	286	Θάνατοι	46
3)	Τύφος-δυσεντερία	114	Θάνατοι	17

Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι το ελληνικό κράτος μπροστά στην απειλή των επιδημιών, πήρε μέτρα για τη δημόσια υγεία όχι μόνο των προσφύγων αλλά και των ντόπιων, που απειλούνταν από αυτή την κατάσταση.

Ιδρύθηκαν νοσοκομεία για την περίθαλψη των προσφύγων όπως το νοσοκομείο προσφύγων στην Θεσσαλονίκη, το νοσοκομείο

¹²⁷ Οι πληροφορίες και τα στατιστικά στοιχεία έχουν αντληθεί από το Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Επιμέλεια Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, 1997, το Δαρδαβέσης Ι. Θ., Η υγειονομική μέριμνα για τους πρόσφυγες(όπως έχει αναρτηθεί στο <http://www.ionikiestia.gr/sinedrio/2.pdf> και από το Πετεριανάκης Ε., Μέτρα αντιμετώπισης της ελονοσίας στο ελληνικό κράτος την περίοδο 1905-1929, Ηράκλειο, 2008 και το Ανδριώτης Ν., Οι πρόσφυγες: Η άφιξη και τα πρώτα μέτρα περίθαλψης, Μεσοπόλεμος, 1922-1940, Αθήνα, 2003

Η βελτίωση της διατροφής και της κατοικίας, οι συνθήκες υγιεινής στην εργασία, η φροντίδα για τη μητρική και την παιδική υγεία, η σωστή πληροφόρηση και η συνολικότερη ποιοτική αλλαγή του βιοτικού επιπέδου είναι στοιχεία που και σήμερα θεωρούνται παράγοντες πρόληψης ασθενειών. Αυτά όμως δεν είναι αρκετά, σε συνέχεια των ανωτέρω, πρέπει να αναφέρουμε συνοπτικά κάποια μέτρα που πάρθηκαν από πλευράς κράτους, πλην της ίδρυσης νοσηλευτικών ιδρυμάτων.

Μια αλλαγή που παρατηρούμε στο σύστημα και στις παροχές των υγειονομικών υπηρεσιών είναι η δημιουργία μιας ομάδας γιατρών για τους πρόσφυγες.

Τότε ακόμη, άρχισαν να λειτουργούν κάποια νοσοκομεία για περίθαλψη ασθενών με συγκεκριμένες παθήσεις, όπως το Σισμανόγλειο¹²⁹ ή το Συγγρός¹³⁰ για τη θεραπεία αφροδίσιων νοσημάτων. Επίσης, την ίδια εποχή έχουμε ψυχιατρικές κλινικές στην Αθήνα και την Κέρκυρα, και κλινικές λοιμωδών ασθενειών στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη¹³¹.

Μια εξέλιξη ακόμη είναι οι δημοτικοί και κοινοτικοί ιατροί αλλά και η πρωτοβουλία της ΕΑΠ για τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών και ιατρείων που θα εξυπηρετούσαν κάποια χωριά.¹³² Τέλος, πολύ σημαντικό κομμάτι αυτής της προσπάθειας της ελληνικής κυβέρνησης αποτέλεσε και η οργάνωση του ΙΚΑ.¹³³

¹²⁸ Δαρδαβέσης Ι. Θ., Η υγειονομική μέριμνα για τους πρόσφυγες, σελ.3-5 (όπως έχει αναρτηθεί στο <http://www.ionikiestia.gr/sinedrio/2.pdf>

¹²⁹ <http://www.tbcenter.gr>

¹³⁰ <http://www.syggros-hosp.gr/?p=istoriki-anadromi>

¹³¹ <http://www.loimodon.gr/history/>

¹³² Μεταλινός Μ., Η υγιεινή κατάστασις των αγροτικών πληθυσμών Μακεδονίας-Θράκης από του 1925-1930 ,Αθήνα ,1932, σελ. 58.

¹³³ Αρχαιολογία (online περιοδικά), Ανωγιάτης Δ. –Μαρσέλου Α., Ιατρικές υπηρεσίες στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο Γεωγραφική κατανομή σύμφωνα με μια αναλυτική καταγραφή του 1926, σελ.10

Η συμβολή των προσφύγων στο εργατικό λαϊκό κίνημα του Μεσοπολέμου

Αναλύοντας σε αυτή την διπλωματική εργασία την κοινωνική πολιτική των προσφύγων, καταπιανόμαστε με την στάση τόσο των κυβερνήσεων ενόψει της εισόδου και ανάγκης αποκατάστασης τους, αλλά και από την πλευρά των προσφύγων σε σχέση με τον τρόπο που προσαρμόστηκαν και έδρασαν στα νέα δεδομένα.

Στο πρώτο μέρος αναφερθήκαμε στις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο του Μεσοπολέμου, την επίδραση τους στο εργατικό κίνημα αλλά και στην σημαντική συμβολή των προσφύγων στην δημιουργία ελληνικού βιομηχανικού προλεταριάτου.

Έχουμε παραδείγματα της περιόδου που αποδεικνύουν την σημασία αλλά και τον ρόλο των προσφύγων στο συνδικαλιστικό κίνημα.¹³⁴ Ας δούμε αρχικά κάποια στοιχεία γενικά για το συνδικαλιστικό κίνημα του Μεσοπολέμου, την ύπαρξη και την συμμετοχή στα σωματεία.

Οι αντικειμενικές συνθήκες, των δυσκολιών και αντιξοοτήτων που βίωναν οι εργάτες ανέδειξαν και την ανάγκη συλλογικής οργάνωσης και πάλης μέσα από τα συνδικάτα. Άμεσος σκοπός ήταν η συλλογική διαπραγμάτευση των όρων πώλησης της εργατικής τους δύναμης.¹³⁵ Συνέβαλαν στην αφύπνιση και ταξική συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης, ευνόησαν τη διάδοση και αποδοχή των ριζοσπαστικών ιδεών. Ταυτόχρονα όμως υπήρχαν και παράγοντες που οδηγούσαν στην αντίθετη κατεύθυνση. Η διαρκής κινητικότητα για εύρεση εργασίας είναι ένας από αυτούς.

Ακόμη πρέπει να αναφέρουμε ότι ο μεγαλύτερος όγκος των εργατών, εργαζόταν στην ελαφρά βιομηχανία και σε μικρές επιχειρήσεις, ήταν πρώτης γενιάς εργάτες με χαμηλή ταξική συνείδηση.¹³⁶

Με την πορεία των χρόνων βλέπουμε την δημιουργία νέων ή την ισχυροποίηση των υπαρχόντων οργανώσεων αλλά και την προσπάθεια της αστικής τάξης να περιορίσει αυτή την δραστηριότητα.

Το 1918 ιδρύεται η ΓΣΕΕ¹³⁷, εξέλιξη που ευνοήθηκε από το κράτος το οποίο φρόντισε να δημιουργήσει το κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο, ώστε να τεθούν φραγμοί στην ανάπτυξη μορφών οργάνωσης για τα εργατικά συμφέροντα.

Περαιτέρω στοιχεία σχετικά με τις αλλαγές, κινήσεις και οργάνωση των σωματείων, δεν υπάρχουν για εκείνη την περίοδο. Βλέπουμε ότι υπήρχαν πολυποίκιλες μέθοδοι ενσωμάτωσης, το ελληνικό αστικό κράτος όμως αναγκαζόταν ή επέλεγε να καταφεύγει στη βία¹³⁸ προκειμένου να εξασφαλίσει την κυριαρχία του. Την περίοδο, λοιπόν, που εισήλθαν οι πρόσφυγες το ντόπιο εργατικό κίνημα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα και αδυνατούσε να τους εντάξει, στις γραμμές του.¹³⁹ Η ΓΣΕΕ παρόλα αυτά απεύθυνε καλέσματα οργάνωσης των προσφύγων, καθώς τότε ήταν υπό την ηγεσία των ταξικών δυνάμεων.¹⁴⁰

¹³⁴ Ριζοσπάστης, 28/12/1931

¹³⁵ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σέλ. 71

¹³⁶ Ο.Π

¹³⁷ www.gsee.gr

¹³⁸ Ριζοσπάστης, 25/6/1928, Σελ. 2

¹³⁹ Ριζοσπάστης, 19/7/1923

¹⁴⁰ Ριζοσπάστης, 19/10/1924

Δυο χαρακτηριστικές περιπτώσεις που οφείλουμε να αναφέρουμε είναι η περίπτωση των καπνεργατών της Καβάλας και των προσφύγων της Κοκκινιάς, με την οποία και θα ξεκινήσουμε την αναφορά μας.

Οι ταπητουργοί της Κοκκινιάς

Εντός των ευρύτερων ορίων της περιοχής λειτουργούσαν τέσσερα ταπητουργία, με δύο βασικά τα “Eastern Carpet” και “Orient Carpet”, που απασχολούσαν πολλούς εργαζόμενους, κυρίως γυναίκες και παιδιά, με πενιχρό μεροκάματο και σε άθλιες συνθήκες.¹⁴¹ Το ότι στο εργοστάσιο απασχολούνταν και ντόπιοι και πρόσφυγες δεν πέρασε ανεκμετάλλευτο από τους εργοδότες που προσπάθησαν να δημιουργήσουν διαμάχη ανάμεσα τους και να διασπάσουν την ενότητα της εργατικής τάξης.¹⁴²

Δεν ήταν εύκολο όμως να το καταφέρουν και όσο οι συνθήκες δεν βελτιωνόντουσαν τόσο ξεσπούσαν αντιδράσεις από τους εργάτες. Τον Ιούνιο του 1929 ξέσπασε μεγαλειώδης απεργιακή κινητοποίηση των ταπητουργών σε Κοκκινιά, Ταμπούρια και Δραπετσώνα,¹⁴³ με καίριο και ζήτημα την γυναικεία εργασία. Οι ταπητουργοί έκαναν προσπάθεια από το 1927 για να οργανώσουν το κίνημα τους, όμως αρχικά απέτυχαν.¹⁴⁴ Η επιτυχία τους όμως φάνηκε περίτρανα με την παραπάνω απεργία όπου έληξε με επιτυχία καθώς κατέκτησε όχι μόνο να μην γίνει μείωση ημερομισθίων αλλά απέσπασε σημαντικές αυξήσεις.¹⁴⁵

Χαρακτηριστική μαρτυρία για την δράση των προσφύγων την πρώτη περίοδο της έλευσής τους, αναφέρει όλα όσο αρνητικά είχαν επίδραση στους ντόπιους αλλά και την θετική εξέλιξη στην πορεία. Ακόμη κλείνει τον λόγο του λέγοντας «...η μπουρζουαζία χτυπά γενικά την εργατική τάξη, μην ξεχωρίζοντας ντόπιους και πρόσφυγες.»¹⁴⁶

Το κίνημα στην Κοκκινιά φάνηκε αλληλέγγυο σε κάθε αγώνα των εργαζομένων σε όλη την Ελλάδα, κάθε φορά που γινόντουσαν απολύσεις ή οξύνονταν οι άσχημες συνθήκες εργασίας, τα συνδικάτα του Πειραιά καλούσαν σε απεργίες και κινητοποιήσεις.¹⁴⁷

Ακόμη το παράρτημα Εργατικής Βοήθειας Κοκκινιάς ήταν πάντα διαθέσιμο και πρωτοπόρο για οικονομική ή γενικά υλική βοήθεια απεργών ή συλληφθέντων. Όμως βοηθούσε και σε περιπτώσεις όπως η πλημμύρα του 1933, με διεκδικήσεις για συσσίτια και ρουχισμό.¹⁴⁸

Η ιστορία των προσφύγων της Κοκκινιάς και εν γένει του συνδικαλιστικού κινήματος όπως φαίνεται είναι συνυφασμένη με την ιστορία του ΚΚΕ και των αγώνων του στην περιοχή αλλά και των αγώνων του για τους πρόσφυγες από την πρώτη μέρα της έλευσής τους.

¹⁴¹ http://pireasblogs.gr/MLP_BLO-G-SPOT/?page=0

¹⁴² Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, σελ.326

¹⁴³ Ριζοσπάστης, 01/07/1929

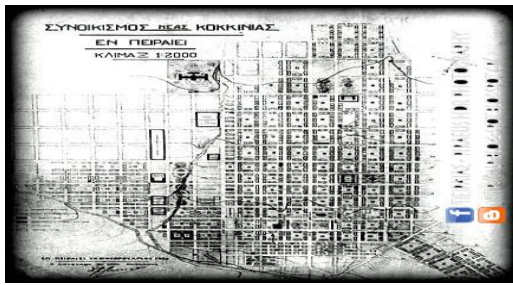
¹⁴⁴ Ο.π., 24/03/1929

¹⁴⁵ Ο.π., 02/07/1929

¹⁴⁶ Ο.π., 07/03/1928

¹⁴⁷ Ο.π., 25/07/1933

¹⁴⁸ Ο.π., 13/08/1935

Άποψη του συνοικισμού της Κοκκινιάς

Οι καπνεργάτες της Καβάλας

Η συμβολή των κομμουνιστών στην ανάπτυξη των ταξικών αγώνων για την ικανοποίηση των δικαιωμάτων της εργατικής τάξης ήταν καθοριστική. Έτσι και στην περίπτωση των καπνεργατών πρωτοστάτησε και με την ίδρυση του ΤΑΚ (Ταμείο Ασφάλισης Καπνεργατών) το 1926¹⁴⁹, έγινε μια σοβαρή αρχή στο να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες της χρόνιας περιοδικής ανεργίας. Οι καπνεργάτες αντιπροσώπευαν το πιο μαχητικό και συνειδητοποιημένο τμήμα της εργατικής τάξης.¹⁵⁰

Με αγώνες και με μπροστάρη τα ταξικά συνδικάτα εξασφάλισαν καλύτερους όρους δουλειάς, μισθούς και μειωμένη εργάσιμη μέρα. Με αυτή τη δράση εμπόδισαν το προσφυγικό εργατικό δυναμικό από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από το κεφάλαιο, για να χαμηλώσουν τα μεροκάματα του συνόλου της εργατικής τάξης ή ως διασπαστικό παράγοντα στους αγώνες και τις διεκδικήσεις της.

Το καπνεργατικό κίνημα της Καβάλας, η ανάπτυξη του οποίου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος, αποτελεί πολύτιμη παρακαταθήκη, δεν είναι τυχαίο ότι στις 10 Οκτώβρη 1921, εγκρίθηκε με την απόφαση υπ' αριθμόν 64 του Πρωτοδικείου Καβάλας το καταστατικό του ταξικού Σωματείου Καπνεργατών «η Ευδαιμονία»¹⁵¹, πρόεδρος του οποίου υπήρξε ο Α. Γκρόζος (αργότερα Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ).

¹⁴⁹ <http://www.ikkik.gr/movements>

¹⁵⁰ Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991, σέλ. 75

¹⁵¹ Ριζοσπάστης, 07/08/1933.

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία των κινητοποιήσεων που γνώρισε η πόλη στη δεκαετία του 1930 αποτέλεσε η απεργία που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του Ιούλη 1933, με αφορμή την απόλυση εργαζομένων στην καπνοβιομηχανία «Γκλεν».¹⁵² Σχεδόν ταυτόχρονα με την είδηση της απολύσεως των συναδέλφων τους κατέβηκαν αλληλέγγυοι σε στάση διαμαρτυρίας οι εργαζόμενοι σε άλλα τέσσερα καπνεργοστάσια. Την επομένη όλες οι καπνεργατικές εταιρείες είχαν βάλει λουκέτο, ενώ γενική απεργία κήρυξαν και οι επαγγελματίες της πόλης. Την ίδια μέρα κατέβηκαν σε 24ωρη απεργία συμπαράστασης οι καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης, ενώ κινητοποιήσεις πραγματοποιήθηκαν και στον Πειραιά.¹⁵³

Η απεργία εξαπλώθηκε σε όλους τους κλάδους και έληξε στις 26 του μηνός με τη νίκη των ταξικών δυνάμεων.

Συνδιάσκεψη το 1934, καπνεργατών
Δράμας, Σερρών και Καβάλας.

καπνεργατών το 1936

Κινητοποίηση

¹⁵² Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, σελ.326

¹⁵³ Ριζοσπάστης, 23-26/7/1933

Ο παρακάτω πίνακας επιβεβαιώνει τα παραπάνω σε σχέση με την μέθοδο της βίας της αστικής τάξης απέναντι στο εργατικό λαϊκό κίνημα.¹⁵⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Ορισμένος απολογισμός της βίας που επιστρατεύτηκε κατά των κινητοποιήσεων εργατών και αγροτών (1923-1936)¹⁰²

Κινητοποίηση		Θύματα	
Τόπος	Χρόνος	Νεκροί	Τραυματίες
Πειραιάς	21.8.1923	11	10δες
Αθήνα	1.5.1924	1	12
Καβάλα	Σεπτ. 1924	2	χ.α.
Καβάλα	10.11.1924	1	30
Αθήνα	20.10.1926	1	3
Θεσσαλονίκη και Αγρίνιο	Φεβρ. 1927	5	χ.α.
Αθήνα	10.3.1927	2	χ.α.
Πράβι	11.6.1928	1	χ.α.
Καβάλα	Ιούνης 1928	6	10δες
Λαύριο	1.2.1929	1	33
Ελευσίνα	5.3.1929	2	30
Μακρινίτσα*	7.7.1929	1	1
Πειραιάς	10.7.1929	1	10δες
Κιλκίς*	19.4.1931	1	5
Αθήνα	3.12.1932	1	χ.α.
Νάουσα	23.1.1933	4	20
Θεσσαλονίκη	15.2.1933	7	10δες
Αλαβέρι	7.7.1933	1	20
Καλαμάτα	8.5.1934	7	10δες
Παγγαίο	1.12.1934	1	13
Ηράκλειο	5.8.1935	6	10δες
Πύλος*	26.8.1935	2	12
Διάφορα	1934-1935	8	χ.α.
Θεσσαλονίκη	9.5.1936	10-18	10δες
Βόλος	2.6.1936	1	30
Σύνολο	1923-1936	86-94 νεκροί -	100δες τραυματίες

101. Έκθεση του British Consulate General, Salonica, 27th May, 1936, σελ. 3 και 7, στο FO371/20389, PRO. Η έμφαση δική μας.

102. Ο πίνακας περιλαμβάνει μόνο τις κινητοποιήσεις που είχαν και νεκρούς. Τα

¹⁵⁴ <http://erodotos.wordpress.com/2011/10/10/nekroi-ergates-mesopolemos/> σκαναρισμένη εικόνα από το Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 124

Παράρτημα

Οπτικό Υλικό

Πρόσφυγες σε καταυλισμό

Σμύρνη 1922

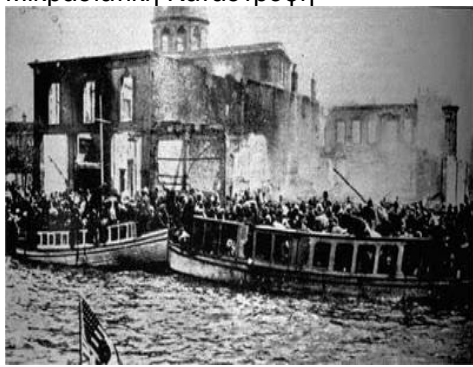
Πρόσφυγες σε τραίνο

Η Έξοδος

Μικρασιατική Καταστροφή

Πρόσφυγες σε ταπητουργείο

Πρόσφυγες αγρότες

Προσφυγικά παραπήγματα

Η Μεγάλη Φυγή

Οι αστοί

Μικρά Ασία 1922

Απεργιακή συγκέντρωση

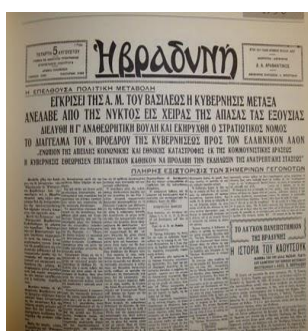
Συμπλοκές κατά τη διάρκεια κινητοποίησης

Πρωτομαγιά Μεσοπολέμου

Πρωτοσέλιδα εποχής

ΚΑΤΩ ΤΑ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ. - ΚΑΤΩ Η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ
ΣΥΓΚΡΕΤΕΙΤΑΙ ΑΥΡΙΟΝ ΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ ΣΥΛΛΑΛΗΤΗΡΙΟΝ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ-ΑΙΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΦΑΝ-
ΤΗΡ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ ΤΟΥ ΕΝΔΙΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ-ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΑΜΥΝΗΣ.

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΜΥΝΗΣ

[illegible]

ΚΑΙ ΑΛΛΗ ΑΠΕΡΙΑ ΕΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ

[illegible]

ALL INDIVIDUALS ARE SUBJECT TO THE
INVESTIGATION OF THE FBI

[illegible]

ΔΙΔΑΣΗ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΟ-
ΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

«... Άρχισε ο στρατός μας να φεύγει. Χτυπούσαν τις πόρτες μας και ζητούσαν ρούχα για να βγάλουν το χακί από πάνω τους. Πόσους δεν ντύσαμε! Οι μεγάλοι οι δικοί μας ξεκουμπιστήκαν και φύγανε κι αφήσαν τον κόσμο στο έλεος του Θεού. Έφταναν οι στρατιώτες ξυπόλητοι, γυμνοί, κουρελιασμένοι, πρησμένοι, νηστικοί. Οι Τούρκοι κατεβαίνουν και σφάζαν τους Έλληνες. Το ίδιο έκαναν και οι δικοί μας. Παντού φωτιά και μαχαίρι άκουες και έβλεπες. Από τους κατοίκους του Μπουνάρμπασι έμειναν καμιά δεκαριά οικογένειες... Μερικοί κατάφεραν να φύγουν, σέρνοντας με την κοιλιά προς το Σικλάρι και από κει στη Σμύρνη. Τους άλλους όλους τους ατιμάσανε, τους σφάζανε, τους κρεμάσανε, τους κάψανε. Κι εκείνους που κατάφεραν από το Σικλάρι να φτάσουν στη Σμύρνη, όταν ήρθε ο Κεμάλ, τους έπιασε και τους έσφαξε.

Εμείς βρισκόμασταν στη Σμύρνη. Πλημύρρα οι μαχαλάδες στο αίμα. Βάλανε φωτιά οι Τούρκοι, μια ώρα μακριά. «Μη φοβάστε είναι μακριά», μας είπε ο νοικοκύρης του σπιτιού που μέναμε. Σ' ένα τέταρτο η φωτιά είχε έρθει σε μας. Ρίχνανε βενζίνη και προχωρούσε. Βγήκαμε στο δρόμο. Φωτιά από τη μια, θάλασσα από την άλλη. Βρισκόμασταν στη μέση. Και οι Τσέτες (σ.τ.σ. οι άτακτοι Τούρκοι) βρίσκονταν στη μέση, και σφάζαν και σκοτώναν.

Τη νύχτα οι Τσέτες έκαναν επίθεση ν' αρπάξουν, να σφάξουν, ν' ατιμάσουν. «Βοήθεια! Βοήθεια!» φώναζε ο κόσμος. Τα εγγλέζικα πλοία ήταν απέναντι. Έριχναν τους προβολείς. Σταματούσαν για λίγο. Τη νύχτα θέλαμε να πάμε προς νερού μας. Πήγαμε λίγο πιο έξω, φρίκη! Βρεθήκαμε σε μια χαβούζα (σ.τ.σ. μεγάλο ανοιχτό λάκο). Γύρω γύρω, στα χείλια της χαβούζας σπαρταρούσαν κορμιά, και μέσα η χαβούζα ήταν γεμάτη κεφάλια. Έπαιρναν όποιον έπιαναν, τον πήγαιναν στην άκρια της χαβούζας, έκοβαν το κεφάλι και το έριχναν μέσα στην χαβούζα και τα κορμιά τα άφηναν να σπαρταρούν γύρω γύρω. Ήταν φοβερό. Όσοι το είδαν τρελάθηκαν. Το τρελοκομείο γέμισε από τρελούς σαν ήρθαμε. Εκεί σ' αυτό το μέρος χάσαμε και τον πατέρα μου. Τον αδελφό μου τον έσφαξαν στο χωριό.

Έβγαλαν, μετά, ιταλικά και ελληνικά πλοία και μας πήραν. Πόσους; Ούτε ένα είκοσι τοις εκατό δεν επήραν. Τέτοια καταστροφή δεν είδαν τα μάτια μου!»¹⁵⁶

¹⁵⁵ Οι μαρτυρίες παρουσιάζονται αυτούσιες, έτσι όπως έχουν δημοσιευθεί και αναδημοσιευτεί στα <http://www.kms.org.gr>
<http://easterthrace1922.blogspot.gr/2011/10/12.html>
<http://prosfygikes-martyries.blogspot.gr>

¹⁵⁶ Μαρτυρία της Ελένης Καραντώνη από το Μπουνάρμπασι Σμύρνης

«Τον Σεπτέμβρη τοῦ 1922 βρέθηκα νά ὑπηρετῶ ὡς στρατολόγος στήν Ἀλεξανδρούπολι, παρ' ὅτι εἶχα προηγουμένως ἀπολυθῇ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ. Ἐκεῖ ἔμαθα ὅτι ἡ Ἀνατολική Θράκη θά περιέλθῃ στά χέρια τῶν Τούρκων πάλι. Μεγάλη πικρία δοκιμάζουμε ὅλοι, μέ τήν σκέψη ὅτι θά ἐγκαταλείψουμε καί πάλι τήν πατρίδα μας. Ζητῶ ἄδεια ἀπό τόν Συνταγματάρχη Διοικητή μου νά πάω νά παραλάβω τήν οἰκογένειά μου. Δέν μοῦ ἔδωκε, λέγοντας μάλιστα χαρακτηριστικά: "*Τί μέ μέλλει ἐμένα πού θά γίνετε πρόσφυγες*". Κατορθώνω ἐν τέλει νά πάρω ἄδεια καί σπεύδω γιά τό Σαμμάκοβο. Παντοῦ καθ' ὅλη τήν διαδρομή μέσα στήν Ἀνατολική Θράκη μέχρι τοῦ Σαμμακοβίου βρίσκεται ὁ κόσμος ἀνάστατος. Πρέπει νά φύγῃ, δέν γίνεται ἄλλιῶς. Σέ λίγο θά γυρίσουν οἱ Τούρκοι. Οἱ προύχοντες ναυλώνουν βαγόνια γιά νά στείλουν τά πράγματά τους στήν Ἑλλάδα κι' ἐτοιμάζονται ὅλοι νά ἐγκαταλείψουν τό πατρικό ἔδαφος. Οἱ περισσότεροι εἶναι περίτρομοι καί σκέπτονται πῶς νά μεταφέρουν τήν περιουσία τους. Τά μαῦρα σύννεφα τοῦ ἐκτοπισμοῦ φαίνονται στόν ὀρίζοντα. Ἔτσι λοιπόν τίς 30 Σεπτεμβρίου 1922, ἡ Γενική Διοίκησης Θράκης, ἔστειλε τηλεγράφημα μέ τή διαταγή τῆς ἐκκένωσης.

... Ἔως ὅτου ἐξηγηθῇ στόν πληθυσμό ἡ διαταγή αὐτή καί ν' ἀρχίσῃ ἡ κανονική ἐφαρμογή της, τό ἀτμόπλοιο, πού θά παρελάμβανε τούς Σαμμακοβίτας ἀπό τήν Θυνιάδα, εἶχε φύγει, ἀφοῦ κανείς δέν ὑπῆρχε ἐκεῖ γιά νά τό παραλάβῃ. Στούς κατοίκους τῆς κωμοπόλεώς μας, ἡ ὁποία ἦτο ἓνα ἀπό τά πιό ἀκράϊα σημεῖα τῆς Θράκης, μόλις ἀνεκοινώθη ἡ διαταγή τοῦ ἐκτοπισμοῦ, ἤλθε καί ἡ εἰδησις, σχεδόν ταυτόχρονα, τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ πλοίου. Τί θά κάνουν τώρα; Θά πῆσουν στά χέρια τῶν Τούρκων. Μέ τήν σκέψι αὐτή ἐγίνε ἀφάνταστη ταραχή καί ἀπελπισία, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθῇ πανικός. Εἶναι πρωτομηνιά. Ὁκτώβρης 1922. Τ' ἀμάξια πού θά κουβαλήσουν τά πράγματα ἤλθαν, μά εἶναι τόσο λίγα. Τ' ἀρπάζουν οἱ ἐπιτήδιοι. Τ' ἀμάξια πάλι ἀπό τά τουρκοχώρια, δέν ἔρχονται. Γιά πιό λόγο ἐξ' ἄλλου; Μήπως θά πληρωθοῦν; Καί τοῦ χωριοῦ τ' ἀμάξια κι' αὐτά εἶναι πολύ λίγα καί δέν μποροῦν νά ἐξυπηρετήσουν τόσο κόσμο. Ὅλοι θέλουν νά φύγουν, μά πού νά πᾶνε; Στή Θυνιάδα, πού δέν ὑπάρχει βαπόρι ἢ στίς Σαράντα Ἐκκλησιές μέ τά πόδια; Τότε πιά ὁ πανικός κορυφώνεται. Ἐβλεπες γυναῖκες, σύζυγοι, μάνες τῶν στρατιωτῶν, νά τρέχουν στούς δρόμους καί στά καταστήματα, ὅπου ἐστεγάζονται οἱ ἀρχές, νά χειρονομοῦν καί νά φωνάζουν. "*Θέλουμε τούς ἄνδρες μας, θέλουμε τά παιδιά μας, θέλουμε μεταγωγικά νά φύγουμε, θέλουμε προστασία*". Μέ πάρα πολύ μεγάλη δυσκολία βρῆκα κι' ἐγώ δύο βοδάμαξες, τίς ὁποῖες εἶχαν ἐπιτάξῃ ἀπ' τούς Τούρκους. Φόρτωσαν ὅσα πράγματα μπορούσαν νά σηκώσουν τ' ἀμάξια καί ξεκίνησαν γιά τήν Νειάδα. Πρός τά ἐκεῖ κατευθύνοντο χιλιάδες κόσμος. Ἦλπιζαν πῶς θά ξανάλθῃ πλοῖο. Τί θά γινόταν αὐτό ὅλο τό πλῆθος, μόλις θ' ἀποχωροῦσε ὁ Ἑλληνικός Στρατός; Πλοῖο μιά φορά, πρὸς τό παρόν, δέν ὑπῆρχε στή Νειάδα γιά νά μπορέσουν νά φύγουν καί νά σωθοῦν. Σ' αὐτή τήν κρίσιμη στιγμή δύο πράγματα σώσανε τήν κατάστασι. Τό πρῶτο ἦταν ὁ Χαϊδάρ βέης. Ἄς μή λησμονοῦμε ὅτι καθ' ὅλη τήν διάρκεια τῶν βασάνων μας καί τῶν διωγμῶν, ὑπῆρχαν μερικοὶ Ὄθωμανοὶ ἀξιωματοῦχοι οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν νουνεχεῖς, φιλάνθρωποι, εὐσυνείδητοι, καί, ἀποστρεφόμενοι τό κακό τῆς αἱματοχυσίας, μέ φανατισμό, ἐργάσθηκαν γιά τό κοινό καλό. Ἕνας τέτοιος ὑπῆρξε τήν ἐποχὴ αὐτὴ κι' ὁ Χαϊδάρ βέης, Κιρκάσιος στήν κατάγωγι καί κάτοικος Θυνιάδος, διατελέσας μετὰ τόν διωγμό τοῦ 22, Νομάρχης ἀπάσης τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Αὐτός, ὅταν εἶδε ὅτι ἀντεστράφησαν οἱ ὄροι στό μέτωπο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τά μαῦρα σύννεφα τῆς καταστροφῆς νά

συσσωρεύονται στά κεφάλια τῶν Ἑλλήνων, ἀνεχώρησε ἀμέσως γιά τήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ σχημάτισε ἐθελοντικό κομιτάτο πρός κατάληψι τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Τό διωργάνωσε μ' ἔμπειρους ἀξιωματικούς καί μέ ὁδηγίες τοῦ Κεμάλ, τό μετέφερε κρυφίως καί μυστικῶς, μέσω Βουλγαρίας στήν πατρίδα μας. Ἐκεῖ, κατέλαβαν ἐπικαίρους θέσεις καί τούς δρόμους. Προηγουμένως ὅμως ὁ Χαϊδάρ βέης, τούς ὥρκισε ὅλους, ὅτι δέν ἐπρόκειτο νά προβοῦν σέ σφαγές κι' αἱματοχυσίες, ἔστω κι' ἂν ἀκόμη συνέβαινε συμπλοκή ἀποσπασμάτων. Τούς εἶχε πεῖ χαρακτηριστικά τά ἐξῆς: *"Αὔριο μπορεῖ νά βρεθοῦμε κι' ἐμεῖς στήν ἴδια θέσι, θύματα τῆς βρωμοπολιτικῆς. Μή βασίζεσθε λοιπόν στήν τωρινή στροφή τῶν πραγμάτων"*. Ἔτσι λοιπόν συνέβη αὐτό τό παράξενο, ἀποσπάσματα ἑλληνικά ἦλθαν σ' ἐπαφή μέ τουρκικά, κι' ἂν δέν ἀγκαλιάσθηκαν φιλικά, ἐν τούτοις ἐχαιρετίσθηκαν, καί παρ' ὅλη τήν ἔξαψι τῶν παθῶν πού ὑπῆρχε εἰς ἀμφοτέρα τά μέρη, οὐδέν ἐπεισόδιο παρετηρήθη. Κι' αὐτό ὠφείλετο καθ' ὁλοκληρίαν σ' αὐτόν τόν φιλέλληνα Τοῦρκο. Ἐπίσης ἐφρόντισε ὅπως βοηθηθοῦν οἱ φεύγοντες γι' αὐτό παρώτρυνε τούς συμπατριώτας του, ὅπως προσφέρουν τ' ἀμάξια του. Ἐπίσης στή Νειάδα, ὅσες ἡμέρες περίμεναν οἱ Ἕλληνες τήν ἄφιξι τοῦ πλοίου, φιλοξενήθηκαν ἀπό τούς Τούρκους. Ὅση τάξι δέν μπόρεσαν νά κρατήσουν οἱ Ἕλληνες, κατώρθωσε τοῦτος ὁ φιλόανθρωπος καί δραστήριος ἄνθρωπος νά ἐπιβάλῃ παντοῦ. Τό δεύτερο σωτήριο γεγονός ἦταν ἡ φροντίς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως νά στείλῃ ξανά πλοῖο στή Νειάδα καί ἐπειδὴ δέν χωροῦσε ὁλος ὁ πληθυσμός ἔστειλε καί δεύτερον. Καθ' ὅλην τήν διάρκεια τῆς καθόδου τοῦ πληθους πρός τήν Νειάδα, ἔβρεχε ραγδαία καί ἀδιάκοπα, πρᾶγμα πού δυσκόλευε ἀφάνταστα τό ἔργο τῆς ἀναχωρήσεως. Οἱ Σαμμακοβίτες ξανάφηναν τόν τόπο πού γεννήθηκαν, μά τό παράξενο εἶναι ὅτι αὐτή τή φορά, δέν νοιώθουν τόν ἴδιο πόνο, ὅπως τήν πρώτη φορά. Οἱ κατατρεγμοί, τά βάσανα τῆς τελευταίας ἐπταετίας τούς ἔκαμαν νά συνηθίσουν στόν πλάνητα βίο, τίς ταλαιπωρίες καί τά βάσανα. ... Ὅλοι τώρα ἀποχαιρετιοῦνται βιαστικά, στά πεταχτά σχεδόν, χωρίς κλάμματα. Ἡ θλίψις, βέβαια, ὑπάρχει στήν καρδιά (πῶς ὄχι;), ὅμως δέν ὑπάρχει ὁ σπαραγμός. Φεύγουμε οἰκιοθελῶς, δέν μᾶς διώχνουν, ἂν καί στήν πραγματικότητα, αὐτό συμβαίνει, φεύγουμε διωγμένοι ἀπό τά πράγματα, ἀπό τήν ἀνάγκη, τό χάος καί τό ἄγνωστο μέλλον. Αὐτή τή φορά, σ' αὐτόν τόν ἐκτοπισμό, συμβαίνουν παράξενα πράγματα, ἀποτέλεσμα τῆς ψυχολογίας πού ἐπικρατοῦσε τότε. Καθῶς τελείωσα τίς δουλειές τοῦ φορτώματος καί μή ἔχοντας ἄλλο ἀμάξι νά βάλω τά ὑπόλοιπα πράγματα, ξεκινῶ γιά τήν Νειάδα. Οἱ δικοί μου προπορεύονται. Καθῶς κατέβαινα στό "Κονάκι" στή πλατεία, βλέπω τούς συμπατριώτας μας Βασίλη Γκιουλέ καί Γιάννη Τενεκετζή, γνωστούς κρασοπατέρες, νά ἔχουν στηρίξει ἓνα βαρέλι, μέ μαῦρο κρασί, ἐπάνω σέ δύο μεγάλες πέτρες καί νά πίνουν. Ὁ πρῶτος εἶχε ἓνα κύπελο, τό γέμιζε κι' ἔπινε μέ κέφι κροταλίζοντας τά χεῖλη του ἀπό τή νοστιμιά. Ὁ ἄλλος πάλι, ἀδημονῶντας νά πιῇ καί μή περιμένοντας τό κύπελο, ἀνοίγε τήν κάνουλα, γέμιζε τίς χοῦφτες του κρασί, κι' ἔχωνε μέσα τήν μούρη του κι' ἀπολάμβανε τήν θεία γεῦσι του. Τούς βρῆκα στουτί στό μεθύσι. Τούς εἶπα νά φύγωμε, τό χωριό ἔφυγε, ὅμως ἐκεῖνοι δέν μοῦ ἔδωσαν καμιά σημασία. Ἀπομακρυνόμενος εἶδα τίς γυναῖκες τους νά πλησιάζουν, νά τούς ἐκλιπαροῦν νά πᾶνε νά φορτώσουν τά πράγματά τους σέ κανένα ἀμάξι καί νά φύγουν, ὅμως ἐκεῖνοι φώναζαν. *"Ἀφήστε μας νά χαροῦμε γιά τελευταία φορά τό χωριό μας, αὐτός εἶναι ὁ τελευταῖος ἀσπασμός μας!"* Καί ταυτόχρονα ἔχυναν τό κρασί στό χῶμα, ὅπως κάνουν σπονδᾶς γιά τούς νεκρούς. Ἦταν ἡ τελευταία φορά πού τούς ἔβλεπα. Δέν τούς ξανασυνάντησα

πουθενά. Απομακρύνομαι βλέποντας τά σπίτια όλάνοικτα. Τό χωριό ὅπου γεννήθηκα, ἔζησα, ἐχάρηκα, ἐπόνεσα εἶναι ἔρημο. Ὅψις θλιβερά. Τό ἀποχαιρετῶ μέ πικρίαν καί διερωτῶμαι. "Ἄραγε θά τό ξαναδῶ;". Ὅκτώ μέρες μείναμε στήν Νειάδα, περιμένοντας νά φύγουμε. Ἄλλοι ἔμεναν στίς ἀποθήκες κι' ἄλλοι φιλοξενοῦντο ἀπ' τούς Τούρκους, ὅπως εἶπα. Στίς 5 Ὀκτωβρίου ἦλθε ἓνα μικρό ἀτμόπλοιο καί παρέλαβε δύο ὁμάδες Σαμμακοβιτῶν κι' ἀνεχώρησε γιά τήν Λήμνο. Οἱ ὑπόλοιποι περιμένουμε. Ἐπιτέλους, στίς 11 Ὀκτωβρίου φθάνει τό μεταγωγικό ἀτμόπλοιο "Νέα Ἑλλάς" εἰς τό ὁποῖο ἀμέσως ἀρχίζει ἡ ἐπιβίβασις. Ὑπήρξαμε τυχεροί. Ἐπειδὴ δέν ὑπῆρχε σκάλα, μεταφέρομε τίς ἀποσκευές μας μέ τίς βάρκες συμβοηθούτων καί τῶν Τούρκων κατοίκων τῆς Νειάδας. Ἐπίσης ἐπιτάχθησαν κι' οἱ βάρκες γιά τή μετάφορὰ. Μεταξύ αὐτῶν τῶν βαρκῶν εἶναι καί δύο πού ἀνήκουν σέ λευκορώσσους, ἀντιμπολσεβίκους στρατιώτας τοῦ στρατηγοῦ Βράγγελ, πού κάνουν ἐδῶ στήν Νειάδα τόν βαρκάρη καί τόν ψαρᾶ γιά νά ζήσουν. Μαζί μέ τίς βάρκες ἐπιτάχθησαν κι' οἱ δύο ἰδιοκτῆτες. Ἀπ' τό πρῶι πού ἦλθε τό καράβι, συνέχεια μετέφεραν πράγματα. Εἶναι κάθιδροι καί κουρασμένοι ἀπό τό συνεχές πηγαινέλα. Στήν τελευταία βαρκιά πού πῆρε περί τίς 10 οἰκογένειες μαζί μέ τήν δική μου, οἱ Ρῶσσοι δέν θέλουν νά κατευθυνθοῦν στό πλοῖο, ἀλλά τραβοῦν δεξιά στό πέλαγος νά φύγουν. Δέν ἀντέχουν πλέον ἀπό τήν κόπωση κι' ἔκαμαν ἀνταρσία. Ἄλλη βάρκα κοντά δέν ὑπάρχει γιά νά τρέξωμε νά τούς προλάβωμε. Ἀναγκαζόμεθα τότε νά πυροβολήσωμε. Ἡ σφαῖρα ἔπεσε στή θάλασσα καί τά γυναικόπαιδα ἄρχισαν νά φωνάζουν. Οἱ Ρῶσσοι φοβήθηκαν κι' ἀναγκάστηκαν νά κατευθυνθοῦν πάλι στό πλοῖο. Μπῆκαν ἀκόμη κι' οἱ ὑπόλοιποι ἐπιβάτες καί τό καράβι ξεκίνησε. Τό "Νέα Ἑλλάς" ἄλλοτε μετέφερε κάρβουνα καί τώρα στριμωχθήκαμε ὅλοι οἱ ἐπιβαίνοντες σάν σαρδέλλες στ' ἀμπάρια του, πού εἶναι γεμάτο καρβουνόσκονη. Μέσα στήν ἀποθήκη πού βρισκόμαστε, εἶναι πάνω ἀπό 30 οἰκογένειες. Ἐχομε 2 τρελλούς πού διαρκῶς τραγουδοῦν, καμιά δεκαπενταριά μωρά πού κλαῖνε. Γίνεται σωστό πανδαιμόνιο. Ἐδῶ λιγοθυμᾷ μιά γυναῖκα ἀπό τήν τρικυμία, κι' ἐκεῖ, στή γωνιά, μιά ἄλλη γεννᾷ μπροστά στά μάτια ὄλων, ἐνῶ οἱ γυναῖκες προσπαθοῦν νά τήν βοηθήσουν. Πιό πέρα μερικοί χωροφύλακες προσπαθοῦν νά βουτήξουν κότες. Κοντά σ' αὐτά εἶναι κι' ἡ τρομερή τρικυμία, πού πετᾷ τό καράβι σάν καρυδότσουφλο, μιά στόν οὐρανό καί μιά στόν Ἄδη. Ὅλα μᾶς κάνουν νά ὑποφέρουμε, μέσα σ' αὐτή τήν μαύρη κινητή κόλασι, ὅμως τί νά κάμωμε; Τό μόνο πού μένει εἶναι ἡ προσευχή: "*Θεέ μου φτάνει πιά τόσο βασάνισμα!*". Ἐπιτέλους, ὕστερα ἀπό πέντε ἡμέρες ταξίδι φθάνουμε στήν Καβάλα, σ' ἑλληνική γῆ. Ἀπό ἐδῶ καί πέρα, κάθε Σαμμακοβίτης θά τραβήξει τό δρόμο τῆς προσφυγιάς μόνος. Ἐδῶ πλέον ἀποχαιρετιοῦνται ὀριστικά. Τό παλιό Σαμμάκοβο δέν ὑπάρχει πλέον, διέλυσε, καί τά παιδιὰ τραβοῦν τό δρόμο τῆς τύχης. Ἄραγε θά τραβήξουν κι' ἄλλα βάσανα; Αὐτό εἶναι κάτι πού τό γνωρίζει κάθε μιά οἰκογένεια χωριστά, αὐτή πού τά ὑπέφερε. Ἡ κοινότης διαλύεται καί τό ἄτομο θ' ἀντιμετωπίζει στό ἐξῆς μόνο του τίς ἀντιξοότητες, ἀπό δῶ καί πέρα, πού θά του παρουσιάζονται. Συμπατριῶτες! Καλή τύχη, χρειάζεται σ' ὅλους μας ὅπωςδήποτε.»¹⁵⁷

¹⁵⁷ Μαρτυρία Θεοδώρου Π. Κιακίδου

«Ήρθανε το '22 εδώ. Τραβήξανε πολλά, σκορπίσανε στα Γιάννενα, δεξιά αριστερά, σε χάνια, εκεί που είχαν τα ζώα εδώ οι ντόπιοι, που πηγαίνουν στα Γιάννενα να ψωνίσουνε, και τσ' είχαν εκεί μέσα. Αλλά είχανε δραστηριότητα. Ο ποντιακός λαός ήτανε εργαζόμενος, πολύ εργάζονταν, ήτανε εργατικοί. Και ξεκίνησαν από το μηδέν που τους έφεραν, τους είχαν φέρει από την Τουρκία τους έφεραν γύρα. Γι' αυτό και έχουνε χαθεί πολλοί τους... Καταλήξαν εδώ οι δικοί μας στα Γιάννενα, στα χάνια που σας λέω, και ύστερα άρχισαν από το ... '23 με '24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός, λέγαμε συνοικισμός της Ανατολής. Και καταλήξαμε εκατόν σαράντα οικογένειες εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι.»¹⁵⁸

«Δύο Μαΐου του 1919 έγινε η ελληνική κατοχή. Πήγα στο «Quai» με τους γονείς μου. Όλη η Σμύρνη γιόρταζε, ήταν σαν Πάσχα, ακούγονταν κανονιές από τα καράβια, παντού κυμάτιζε η γαλανόλευκη. Όλοι φορούσαμε στο στήθος μας εθνικές κονκάρδες. Όλοι φορούσαμε στη προκουμαία κοπάδια κοπάδια· ξεφώνιζαν και τραγουδούσαν. Όλοι βιάζονταν να δούνε τα ευζωνάκια, τον ελληνικό στρατό, τα ελληνικά καράβια τον «Αβέρωφ», τον «Ατρόμητο», το «Λέοντα».

Εκφράζεται ο ενθουσιασμός του κόσμου για την «απελευθέρωση» της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα.

«Κάναμε γιορτές κάθε 25 Μαρτίου ντυνόμασταν τσολιάδες και με άλλες εθνικές ενδυμασίες τα κορίτσια. Αφού βέβαια ο διευθυντής της Σχολής Νεστορίδη έβαζε φύλακες όξω από το σχολείο».

Αυτά συμβαίνουν πριν την απόβαση. Λαμβάνονται μέτρα ασφαλείας για να εορταστούν η εθνική επέτειος των Ελλήνων σε τουρκικό έδαφος.

«... Καταφέρανε να φύγουνε από τη Σμύρνη, γιατί ο παππουλής μου ήταν παιχνιδιάτορας και ήταν γνωστός και αγαπητός στους Τούρκους και βρέθηκε κάποιος που τον γνώριζε και τον γλίτωσε».

Υπάρχουν αρκετά καλές σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, που κατά τη διάρκεια της καταστροφής εξακολουθούν να υφίστανται.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Μαρτυρία Ανδρέα Πτηνόπουλου, Ανατολή, Ν. Ιωαννίνων

¹⁵⁹ Μαρτυρία Αλέξη Αλεξίου

Επίλογος

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του ΠΜΣ, κοινωνιολογίας με σκοπό τη αναφορά και την καταγραφή των συνθηκών ζωής των προσφύγων την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Προσπαθήσαμε, με βάση τις συνθήκες κάτω υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η εργασία, δηλαδή, εν έτη 2013 όπου δεν θα μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες από φυσικά πρόσωπα της εποχής, να τη φέρουμε εις πέρας στον καλύτερο δυνατό βαθμό.

Ελπίζουμε να είναι ευκολονόητη ως κείμενο και ορθή με βάση τις πληροφορίες που ήδη υπάρχουν στην βιβλιογραφία. Προσπαθήσαμε να χρησιμοποιήσουμε αρχειακό υλικό, ώστε πιο ζωντανά να αποδοθεί ό πόνος, η θλίψη, η αγωνία και η προσπάθεια για επιβίωση αυτών των ανθρώπων, που ξεριζώθηκαν βίαια από τις πατρίδες τους, για να εξυπηρετηθούν ιμπεριαλιστικά συμφέροντα.

Ακόμη, επιχειρήσαμε και μέσω του φωτογραφικού υλικού και των μαρτυριών στο παράρτημα να δώσουμε μια εικόνα της εποχής για τον τρόπο που οι πρόσφυγες ζούσαν, κατοικούσαν και εργάζονταν.

Μέσα από το πρώτο κομμάτι περιγράψαμε τις γενικότερες συνθήκες, για να αντιληφθώ ο αναγνώστης τα συμφέροντα, οικονομικά και πολιτικά, που οδήγησαν στις αντίστοιχες αποφάσεις και καταστάσεις, που περιγράφονται στο δεύτερο μέρος. Στο πιο ειδικό, λοιπόν, αυτό σημείο, δώσαμε έμφαση και αυτό που εξάγαμε ως συμπέρασμα είναι πως όλες οι κινήσεις από πλευράς κράτους έγιναν με έναν και μοναδικό σκοπό. Έγιναν για την αξιοποίηση των προσφύγων ως φθηνό, ευέλικτο εργατικό δυναμικό, άβουλο και διασπασμένο από το ντόπιο εργατικό κίνημα.

Η ιστορία όμως απέδειξε περίτρανα ότι όταν ο λαός έχει κοινά προβλήματα, που πηγάζουν από κοινές πηγές, λύνονται μόνο με την ενότητα και την κοινή πάλη εναντίων όσων τα προκαλούν, όπως και έγινε κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά και όπως γίνεται μέχρι και σήμερα.

Στο δεύτερο και κύριο μέρος της εργασίας μας κάναμε προσπάθεια να εξάγουμε συμπεράσματα για την κοινωνική πολιτική των προσφύγων στην Ελλάδα την περίοδο του Μεσοπολέμου. Συμπερασματικά, λοιπόν, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε, ότι έγινε μία σοβαρή προσπάθεια από πλευράς ελληνικής πολιτείας για αυτούς τους ανθρώπους. Δόθηκαν κατοικίες, δάνεια, γή για καλλιέργεια. Βέβαια, τα σπίτια δεν επαρκούσαν, τα δάνεια ζητήθηκαν πίσω και η γη ήταν δύσκολο να καλλιεργηθεί χωρία τα απαραίτητα εργαλεία και προϊόντα. Σε εργασιακό επίπεδο, αξιοποιήθηκαν οι πρόσφυγες όμως οι συνθήκες στις οποίες εργάζονταν, όπως και αυτές γενικότερα της ζωής τους, ήταν πολύ άσχημες, μέσα στη φτώχεια και την εξαθλίωση, βιώνοντας έντονη πίεση και τρομοκρατία. Δεν μπορούμε παρόλο αυτά να μηδενίσουμε την προσπάθεια εφαρμογής κοινωνικής πολιτικής απέναντί τους, διότι εάν δεν εφαρμοζόντουσαν τα μέτρα τα οποία πάρθηκαν εκείνα τα χρόνια, σίγουρα η διαβίωση τους θα ήταν δυσχερέστερη, αν και υπήρχαν αδυναμίες, ατέλειες και περιθώρια βελτίωσης.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική πολιτική για την υποδοχή και εγκατάσταση των προσφύγων δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί οργανωμένα και παντού αλλά στην πλειοψηφία των περιοχών υλοποιήθηκε με μια σειρά μέτρων ανακούφισης και έργων υποδομής.

Μέσω αυτής της διαδικασίας και δεδομένων των συνθηκών οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα με σημαντικές επιδράσεις και σε κοινωνικό επίπεδο. Η είσοδος των προσφύγων άλλαξε το ροή της ιστορίας καθώς λόγω αυτού του γεγονότος ή ελληνική κοινωνία έμαθε να υποδέχεται τον πολιτισμό και την κουλτούρα των ξεριζωμένων αυτών ανθρώπων οι οποίοι εντάχθηκαν αρχικά με έντονες δυσκολίες και προκαταλήψεις στην ελληνική πραγματικότητα. Ακόμη, έδωσαν τα "φώτα" τους για την εξέλιξη της ελληνικής εργατικής τάξης και πρωτοστάτησαν στους αγώνες της.

Μέχρι και σήμερα πολλές περιοχές και της υπαίθρου αλλά και των πόλεων θεωρούνται προσφυγικές καθώς εκεί εγκαταστάθηκαν από την αρχή και στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής ιδρύθηκαν για αυτούς σχολεία και νοσοκομεία αλλά και λόγω της συγκέντρωσης τους σε συγκεκριμένες περιοχές, γύρω από αυτές δημιουργήθηκαν βιομηχανικές ζώνες.

Μέσα από αυτή την εργασία ανοίγονται, κατά τη γνώμη μας δρόμοι, για περαιτέρω μελέτη του εν λόγω θέματος. Επίσης, προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι πολλές περιοχές της Αθήνας αποτελούν προσφυγικά πεδία από το 1922, κάτι που σίγουρα μπορεί να συσχετιστεί σήμερα με μια σειρά γεγονότα και στατιστικά. Δεν είναι συμπτωματικά τα αποτελέσματα των εκλογικών μαχών, ακόμη και σήμερα, ή τα στατιστικά των πολυπληθέστερων κινητοποιήσεων, που υποδεικνύουν αυτές τις περιοχές.

Ακόμη, ξετυλίγεται μια ολόκληρη ιστορία για την πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη ορισμένων περιοχών της χώρας αλλά και για την εξέλιξη της απασχόλησης και των τομέων αυτής μέχρι και τις μέρες μας. Είναι ενδεικτικό ότι υπάρχει ακόμη καλλιέργεια καπνών στην Μακεδονία και κύρια στις Σέρρες και την Καβάλα.

Τέλος, ελπίζουμε η εργασία αυτή να αποτελέσει πεδίο περεταίρω μελέτης όχι μόνο της εγκατάστασης των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο αλλά και έρευνας για τις επόμενες γενιές προσφύγων.

Βιβλιογραφική αναφορά

Βιβλιογραφία

- Driault E., «Το Ανατολικό Ζήτημα,», Κάτοππο-Ιστορητής, 2000
- Mazower M., No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations, 1991
- Morgenthau H., «Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης», , Αθήνα 1994, Τροχαλία
- Αιγίδης Α.Ι. Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγες: ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος ,Αθήναι 1934
- Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, Β' έκδοση, εκδ. Σύγχρονη Εποχή
- Αλιμονακη Ε. Χ., Το κόσμημα, η ιστορία, ο σχεδιασμός και οι μέθοδοι παραγωγής του, Αθήνα, 2003
- Ανδριώτης Ν., Οι πρόσφυγες : Η άφιξη και τα πρώτα μέτρα περίθαλψης, Μεσοπόλεμος, 1922-1940, Αθήνα ,2003
- Βεργόπουλος, Κ., Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας ,Αθήνα 1975
- Βερέμης, Θ. – Γουλιμή, Γ., Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία–οικονομία–πολιτική στην εποχή του, Δρίτσα, Μ., «Πρόσφυγες και εκβιομηχάνιση», Αθήνα ,1989
- Βώρου, Φ. Κ «Ιστορία παγκόσμια και ελληνική κατά τον 2^ο αιώνα, Σειρά άρθρων, από τις πηγές ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992
- Βώρου, Φ. Κ. «Μικρασιατικός Πόλεμος», *Θέμα Νεώτερης και σύγχρονης Ιστορία*, από τις πηγές ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992
- Γεωργίου Ε. «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας» Εκδόσεις Σαββάλα
- Γιαννακόπουλος Γ., Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες, η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες, Ελληνικά Γράμματα, 2003
- Γκίκας Ι.Α., Ρήξη και Ενσωμάτωση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010
- Δάγκας, Α. Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: Οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, 1912-1940
- Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Σύγχρονη Εποχή, 2011
- ΕΑΠ, Εποικισμός Μακεδονίας-Θράκης, Υγειονομική Υπηρεσία, Περίληψις πεπραγμένων υγειονομικής υπηρεσίας 1925-1929 ,Αθήνα, 1929
- Ευελπίδης, Χ., «Η εξέλιξις της γεωργικής κρίσεως», *Αγροτική Οικονομία Α'* , 1935
- Κανταρακη, Μ., Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στη βιομηχανική υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Αθήνα, 2001
- Κατσάπης, «Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το γενικό περίγραμμα», Πέρα από την καταστροφή
- Κολιόπουλος Σ. Ι. και Μιχαηλίδης Δ. Ι. Επιμέλεια, ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία, στην εμποιοία, Μίλητος, Αθήνα, 2009

- Κολιοπουλος Σ. Ι., Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945, Βάνιας 2001
- ΚΟΜΕΠ 2/2000
- Κονδύλης Θ., Ο Ε. Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932) Η διπλωματική πολιτική και η οικονομία, Ιαμβος, Αθήνα 2009
- Κορδάτος Γ., Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας ΧΙΙΙ 1900-1924, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1959
- Λενιν, Β. Ι., Ο ιμπεριαλισμός ανώτερο στάδιο του Καπιταλισμού, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα. 1975
- Λένιν, Β.Ι, Άπαντα, τ.4, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1980
- Λεοντίδου, Λ., Πόλεις της σιωπής: εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940 ,Αθήνα, 1989
- Λιάκος, Α., Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου , Αθήνα, 1993
- Μαρκέτος Σ. ,Πως φίλησα το Μουσολίνι ,Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού, Βιβλιοραμα, Αθήνα, 2006
- Μαυρέα Κ. «Η αποτυχία της Δημοκρατίας» ΕΑΠ 1999
- Μεταλινός Μ., Η υγιεινή κατάστασις των αγροτικών πληθυσμών Μακεδονίας-Θράκης από του 1925-1930 ,Αθήνα ,1932
- Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα, Επιστημονικό Συμπόσιο, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997
- Οικονομόπουλος, Ν., Η φυματίωσις ως κοινωνική νόσος και τα ενδεικνυόμενα μέτρα προς καταπολέμησιν αυτής ,Αθήνα ,1930¹
- Οικονομόπουλος, Ν., Η οργάνωσις του αντιφυματικού αγώνος: αι ενδεικνυόμεναι κατευθύνσεις από ιατρικής, κοινωνικής και οικονομικής απόψεως ,Αθήνα ,1936
- Παπαρηγοπούλου Κ Ιστορία του ελληνικού Έθνους,Αθήνα 2005
- Πετερειανάκης Ε., Μέτρα αντιμετώπισης της ελονοσίας στο ελληνικό κράτος την περίοδο 1905-1929, Ηράκλειο, 2008
- Σακελλαρόπουλος Δ. Θ., Οικονομία Κοινωνία Κράτος Στην Ελλάδα Του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα,1991
- Σίδερισ, Α., Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετίαν 1833-1933 ,Αθήναι 1934
- Σπυροπούλου Σ, Η παραδοσιακή οικογένεια και η παραδοσιακή οικιακή οικονομία στο νομό Καστοριάς, Αθηνα, 2005, σελ.183
- Συλλογικό, Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, Κοινωνία των Εθνών, Τροχαλία, Αθήνα, 1997
- Ταβουλάρη Δ. «Χώροι εγκατάστασης προσφύγων στο χθες, ταυτότητες του σήμερα: Η περίπτωση Ποντίων και Κωνσταντινουπολιτών στην Καλλιθέα-Αττικής»
- Τζάχος Ε. Ε., Διδάκτωρ Μηχανικός ΕΜΠ, Η ηρωική πορεία της ανεξάρτητης μεραρχίας στην Μ. Ασία, Αύγουστος 1922, Στρατιωτική Επιθεώρηση Ιούλιος-Αύγουστος 2009
- Τούντα-Φεργάδη Α. Το προσφυγικό δάνειο του 1924, Παρατηρητής, 1986
- ΥπουργείοΥγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, *Διατάξεις αφορώσαι την πρόνοιαν και αστικήν εγκατάστασιν των Προσφύγων* ,Αθήνα, 1926
- Χαραλαμπίδης Μ. Αγροφιλία, Αγροτική αναγέννηση, Νέα αγροτικότητα. , Γόρδιος, Αθήνα 2002

- Χατζηιωσήφ Χ. «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας» Αθήνα 2002

Εφημερίδες και Περιοδικά

- *Ακρόπολις*
- Αρχαιολογία (online περιοδικά)
- *Ελεύθερον Βήμα*
- *Ελευθεροτυπία*
- Επιστήμη και Τεχνολογία: ιστορικές και ιστοριογραφικές μελέτες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2013 (περιοδικό)
- *Ημερησία*
- Ιστορία εικονογραφημένη, εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος (περιοδικό)
- *Ιστορικά*, Ένθετο εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*
- *Καθημερινά Νέα*
- *Καθημερινή*
- «*ΡΙΖΟΧΑΡΤΟ*», Ένθετο εφημερίδας, *ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ*
- *Μακεδονία*
- Μικρασιατική Ηχώ, Ιούλιος-Αύγουστος 2009, Αθήνα (περιοδικό)
- Παλίμψηστον, Ηράκλειο 2004-2006 (περιοδικό)
- *ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ*
- *Σκριπ*

Ηλεκτρονικές Πηγές

- <http://www.sansimera.gr>
- <http://www.tovima.gr>
- <http://www.iskra.gr>
- <http://www.bankofgreece.gr>
- <http://www.hellenicparliament.gr>
- <http://www.gsee.gr>
- <http://www.imerisia.gr>
- <http://www.unric.org>
- <http://www.trapezounta.com>
- <http://www.kms.org.gr>
- <http://www.elzoni.gr>
- <http://www.apodimos.com>
- <http://www.scribd.com>
- <http://www.diki.gr>
- <http://belisarius21.wordpress.com>
- <http://www.monumenta.org>
- <http://www.neaionia.gr>
- <http://www.lozanmubadilleri.org.tr>
- <http://www.ikkik.gr>
- <http://erodotos.wordpress.com>
- <http://pireasblogs.gr>

- <http://www.emvirona.gr>
- <http://www.patris.gr>
- <http://www.tbcenter.gr>
- <http://www.syggros-hosp.gr>
- <http://www.loimodon.gr>
- <http://www.ilak.org>
- <http://www.ime.gr>
- <http://www.tovoion.com>
- <http://www.greekarchitects.gr>
- <http://raskolnikovgr.blogspot.gr>
- <http://www.viokliron.gr>
- <http://www.ioakeimidis.gr>
- <http://www.elexalko.gr>
- <http://asiaminor.ehw.gr>
- <http://www.ionikiestia.gr>

